

SIKÍTÁS A PALOTA TÉREN

Mi történt Nicolae Ceaușescu
utolsó beszéde alatt?

SIKÍTÁS A PALOTA TÉREN

Mi történt Nicolae Ceaușescu utolsó beszéde alatt?

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

A borító mesterséges intelligencia felhasználásával készült.

Tartalom

Prológus - 12 óra 31 perc	3
1. A térre vezető út	8
2. A pánik	19
3. A kép	23
4. Az éjszaka	28
5. A hang nyomában	34
6. Az ország a tér mögött	44
7. A régi erkély árnyéka	54
8. A hadsereg megtörése	63
9. A „terroristák” éjszakája	73
10. Târgoviște	83
11. A forradalom emlékezete	91
Epilógus	100
Utószó: Amit nem tudunk	105
Kronológia	108
Névjegyzék	122
Források és szakirodalom	129

Prológus - 12 óra 31 perc

A felvétel ma néhány másodperc alatt megtalálható. Nicolae Ceaușescu egy erkélyen áll, sötét kabátban, asztrahán kucsmában, előtte mikrofonok sora. Mellette Elena Ceaușescu, mögöttük a Román Kommunista Párt vezetői. A férfi beszél. Hangja rekedt, mozdulatai ismerősek, jobb kezével időnként a levegőbe vág. Huszonnégy éve vezeti Romániát, és ezen a decemberi délelőttön még mindig úgy viselkedik, mintha ugyanaz az ország állna előtte, amelynek vezetését 1965-ben átvette. Aztán valami történik.

Ceaușescu keze a levegőben marad. A tömeg felől egy meghatározhatatlan hang érkezik, majd újabb. A felvételen kiáltás, fütty, sikoltás, zúgás keveredik. A tér egy része megmozdul. Az addig egyenes vonalakba rendezett transzparenszek megbillennek, emberek fordulnak hátra, mások oldalra próbálnak jutni. Az erkélyen álló férfi néhány másodpercig nem érti, mit lát. Megpróbál beszélni, de csak annyit mond a mikrofonba: – Alo. Alo.

A mondat azért vált történelmivé, mert valójában nincs benne semmi történelmi. Egy diktátor nem parancsot ad, nem fenyeget, nem idézi a pártot vagy a

népet. Úgy beszél, mint valaki, akinek megszakadt a telefonvonala. Az arcán pedig nem az a düh jelenik meg, amelyhez környezete hozzászokott, hanem értetlenség.

december 21., csütörtök van, néhány perccel fél egy után Bukarestben. Peter Siani-Davies történész rekonstrukciója 12 óra 31 percre teszi Ceaușescu beszédének kezdetét, és alig hangzik el néhány bevezető mondat, amikor a tömegben kitör a zavar. A televízió és a rádió élő közvetítését megszakítják, de túl későn: a kamera addigra már megmutatta az országnak a főtitkár döbbent arcát. Siani-Davies szerint később sok román éppen ezt a pillanatot jelölte meg úgy, mint amikor először érzékelte, hogy Ceaușescu hatalma nem sérthetetlen.

Ami ezután következett, néhány nap alatt történelemmé vált. Aznap délután tüntetések kezdődtek Bukarest központjában. Éjszaka lőttek. Másnap a munkások tízezrei indultak a belvárosba, a hadsereg pedig fokozatosan megtagadta a rendszer védelmét. December 22-én dél után néhány perccel Nicolae és Elena Ceaușescu helikopterrel menekült el ugyanannak az épületnek a tetejéről, amelynek erkélyén előző nap még a főváros dolgozóinak hűségét akarták bemutatni. Karácsony első napján mindkettőjüket kivégezték.

Mindezt tudjuk. Azt azonban, hogy mi történt 12 óra 31 perc után azon a téren, máig nem tudjuk ugyanilyen bizonyossággal.

Petárda robbant? Könnygázgránátot lőttek ki? A Securitate valamelyik egysége avatkozott közbe? Meghibásodott a hangosítás? Valaki azt kiáltotta, hogy „Temesvár!”, és ez volt az a szó, amelytől megváltozott a tömeg? A katonai pszichológiai hadviselés egyik különleges járművéből játszottak le pánikkeltő hangot? Vagy mindezek közül egyik sem történt úgy, ahogyan később elmesélték?

Siani-Davies már másfél évtizeddel a forradalom után arra jutott, hogy a zaj pontos eredetét nem sikerült tisztázni. Egyesek tűzijátékszerű robbanásról beszéltek, mások egy eldőlő lámpaállvány vagy eltörő transzparenstartó rúd hangját említették. Megjelent az az állítás is, hogy a Securitate közeledő harckocsik zaját sugározta a hangszórókból, míg bolgár és jugoszláv tudósítók, illetve a belügyi erők később nyilvánosságra került rádióforgalmazásának részletei inkább arra mutattak, hogy könnygázgránátok is szerepet játszhattak. A történész óvatos következtetése egyszerű volt: az ok talán már soha nem lesz pontosan meghatározható.

Csakhogyan azóta újabb tanúvallomások és dokumentumok kerültek elő. A román katonai ügyészség évtizedekkel később olyan vallomást is beemelt a forradalom ügyében készített vádiratába, amely szerint a hadsereg pszichológiai hadviseléssel foglalkozó alakulatának különleges hangerősítő járművei tartózkodtak a környéken. Más kutatók a Securitate terrorelhárító egységének hang- és fénygránátjaira gyanakodtak. Egyik változatot sem sikerült jogerős bírósági eljárásban bizonyítani.

Ezért a december 21-i nagygyűlés története több egyszerű történelmi rejtélynél. Ha megtudnánk, ki dobta az első petárdát, vagy melyik hangszóróból érkezett a zaj, még mindig maradna a fontosabb kérdés: miért volt elég néhány másodperc ahhoz, hogy egy évtizedek óta tökéletesen működő politikai szertartás széthulljon?

Egy nappal korábban Románia még látszólag ugyanaz az ország volt. A televízió ugyanazt mutatta, a pártlap ugyanazokat a mondatokat írta, a gyárakban ugyanúgy megtartották a gyűléseket, és ugyanazok a portrék függtek a falakon. December 21-én délben pedig a rendszer még egyszer megpróbálta bemutatni önmagát. Tízezreket hozott a főváros közepére, transzparenszeket adott a kezükbe, elhelyezte közöttük az aktivistákat,

bekapcsolta a kamerákat, majd várta a megszokott tapsot. A taps meg is érkezett. Aztán egyszer csak nem. Ennek a könyvnek ez a néhány másodperc a tárgya.

Nem azért, mert mindenáron meg akarja találni azt az egyetlen embert, aki talán elkiáltotta magát, vagy azt az egyetlen szerkezetet, amely talán eldurrant. Hanem azért, mert ezen a néhány másodpercen keresztül szokatlan pontossággal meg lehet figyelni egy diktatúra összeomlását. A rendszer addig működik, amíg mindenki tudja, milyen szerepet kell játszania. A vezető beszél. A tömeg tapsol. A televízió közvetít. A rendőrség őriz. A pártaktivista skandál. A munkás felemeli a transzparenst. December 21-én 12 óra 31 perc után egy szereplő hibázott. Vagy talán egyszerre mindegyik.

1. A térre vezető út

Radu Silaghi huszonöt éves volt 1989 decemberében, és Bukarestben dolgozott. Temesvári családból származott, rendszeresen hazajárt, és saját visszaemlékezése szerint már hónapok óta úgy érezte, hogy nem akar tovább Romániában élni. Azt tervezte, hogy ha az év végéig semmi sem változik, Magyarországon keresztül megszökik Nyugatra. Mint sokan mások, esténként a Szabad Európa Rádiót hallgatta, így többet tudott Kelet-Európa változásairól, mint amennyit a román állami sajtó elmondott.

December 20-án este azonban számára megszűnt a távolság Bukarest és Temesvár között. Ceaușescu hazatért Iránból, és a televízióban azzal vádolta a temesvári tüntetőket, hogy külföldi érdekeket szolgálnak és elárulják az országot. Silaghi apja háborús veterán volt. A fiatalember később úgy emlékezett vissza, hogy miközben hallgatta a főtitkárt, arra gondolt: hogyan nevezheti valaki hazaárulónak az apját, aki harcolt az országért? Felhívta Temesvárt. Anyja azt mondta neki, hogy a városban katasztrófa van, katonák, milicisták és securitatusok mindenütt, egyik testvére pedig megsebesült. A telefonbeszélgetés megszakadt. Silaghi

egész éjjel nem aludt.

Másnap reggel fél hét körül indult munkába. A Lacul Tei parkon átvágva olyan csoporttal találkozott, amelynek tagjai transzparenszekkel vonultak Bukarest központja felé. A Pipera környéki vállalatoktól érkező dolgozók közül legalább az egyik még azt a hivatalos magyarázatot ismételte, amelyet előző este Ceaușescu mondott: Temesváron árulók és hazaárulók léptek fel. Silaghi összeveszett velük, majd folytatta útját a munkahelyére. Ott kijelentette munkatársainak, hogy aznap tüntetni fog Ceaușescu ellen. Végül hárman csatlakoztak hozzá.

Nem valamiféle szervezett ellenzéki hálózat utasítására indultak el. Silaghi elbeszélésében éppen az a feltűnő, mennyi a bizonytalanság és az improvizáció. Először a Győzelem térre mentek, mert úgy gondolták, ott lehet valamilyen megmozdulás. Nem találtak semmit. Egyik társuk ekkor arra következtetett, hogy Ceaușescu valószínűleg a Központi Bizottság épületénél rendez nagygyűlést, ezért gyalog elindultak oda.

Fél kilenc körül érkeztek meg a belvárosba. A tér még nem volt abban az állapotban, amelyet néhány órával később az élő televíziós közvetítésben látott az ország. Az

emberek folyamatosan érkeztek, a különböző üzemek dolgozóit kijelölt helyekre terelték. Silaghi és társa nem tartozott egyik szervezett csoporthoz sem. Leültek az Athénée Palace közelében, amíg egy ezredes oda nem lépett hozzájuk és meg nem kérdezte, melyik gyárból jöttek. Társa meglátott egy „Granitul” feliratú transzparenst, és rávágta, hogy onnan. Az ezredes megmutatta nekik, hol áll a Granitul csoportja, és egyszerűen odaküldte őket.

Egy hosszú hajú, rendszerellenes fiatalember tehát úgy jutott be Ceaușescu utolsó nagygyűlésére, hogy bemondott egy gyárnevet.

Ez apró epizód, mégis nehezen illik ahhoz a később kialakult képhez, amely szerint a teret hermetikusan lezárták, és csak tökéletesen ellenőrzött résztvevők kerülhettek be. A biztonsági rendszer valóban létezett, az utcákat lezárták, rendőrök, civil ruhás tisztek és katonai tartalékok biztosították a környéket. De a nagygyűlést néhány óra alatt szervezték meg, több tízezer emberrel. A fegyelmezett diktatúra mögött ugyanaz a kapkodás működött, amely az egész december 21-i napot jellemezte.

Silaghi később arra is emlékezett, hogy már a gyűlés előtt olyan szóbeszéd terjedt a tömegben: diákok érkeznek a Romana tér felől, esetleg Temesvárról, hogy botrányt okozzanak. Ez azért fontos, mert a későbbi pánikot nem egy információs vákuumban kell elképzelnünk. Mire Ceaușescu kilépett az erkélyre, a téren állók egy része már arra számított, hogy történhet valami. Mások Temesvárról hallottak, megint mások csak azt tudták, hogy egyik napról a másikra berendelték őket egy nagygyűlésre. Akadt, aki éjszakai műszak után érkezett, és olyan is, aki reggel már egyszer eljött a központba, majd visszaküldték, hogy néhány órával később ismét odaszállítsák. A nagygyűlés tehát jóval az első sikítás előtt elkezdett kicsúszni a megszokott rendből. És Ceaușescu ezt nem tudta.

December 20-án késő este Bukarestben még senki sem tudhatta, hogy másnap néhány perc alatt szétesik az a politikai szertartás, amely évtizedeken át hibátlanul működött. A döntés a nagygyűlésről későn született, és már ez is szokatlan volt. Silviu Curticeanu későbbi visszaemlékezése szerint Ceaușescu maga közölte vele, hogy másnapra összehívta a főváros dolgozóit a Palota térre, és személyesen egyeztetett a bukaresti vezetéssel. A párt működésében az efféle rendezvényeket

rendszerint hosszabb előkészítés előzte meg, most azonban néhány óra alatt kellett több tízezer embert, transzparenszeket, hangosítást, televíziós közvetítést és biztonsági erőket mozgósítani. A rendszer a saját rutinjára támaszkodott, miközben éppen arra nem maradt ideje, amire egy ilyen rendszer mindig épített: az ellenőrzésre.

A döntés mögött minden jel szerint ott volt 1968 emléke is. Huszonegy évvel korábban, a Varsói Szerződés csehszlovákiai bevonulásának napján Ceaușescu ugyanerről az erkélyről beszélt, és akkor a tömeg valóban lelkesedett érte. A román vezető később is pályája egyik legfontosabb pillanataként tekintett erre a jelenetre, amikor a szovjet beavatkozással szembeni fellépésével rövid időre nemzeti vezetővé vált. 1989. december 20-án, amikor Temesvár már kicsúszott a hatalom kezéből, Ceaușescu ugyanazt a receptet akarta alkalmazni: kilépni a nép elé, megnevezni az ellenséget, és a tömeg támogatását maga mögött tudva visszaszerezni a kezdeményezést. Csakhogy az ország, amelyhez beszélni készült, már nem az 1968-as Románia volt.

A bukaresti pártvezetés tagjai közül többen később úgy emlékeztek, hogy nem tartották jó ötletnek a

nagygyűlést, de ezt senki sem merte nyíltan kimondani. Barbu Petrescu, a fővárosi pártbizottság első titkára és egyben Bukarest polgármestere éjjel összehívta a szervezésben érintett vezetőket, köztük a Securitate, a milícia, a hadsereg és a Hazafias Gárdák képviselőit. A kérdés nem az volt, érdemes-e megtartani a rendezvényt, hanem az, hogy hány embert lehet reggelre összeszedni és milyen gyorsan lehet megtölteni velük a teret. A rendszer utolsó óráiban is ugyanaz a mechanizmus működött, amely évtizedeken át fenntartotta: senki sem mondott nemet, még akkor sem, amikor már mindenki érezte, hogy a helyzet veszélyes.

Éjjel kettő körül megkezdődött a mozgósítás. A Pipera és Băneasa ipari övezetek üzemeiben riadóztatták a Hazafias Gárdákat és a dolgozókat, propagandaanyagot osztottak ki, és arra utasították őket, hogy várják az indulást. Sok helyen az éjszakai műszakból kijövő munkásokat választották ki, mert őket lehetett a leggyorsabban elérni. Mire hajnalodott, emberek ezrei tudták, hogy valamilyen nagy esemény készül a város központjában, de azt nem feltétlenül, hogy pontosan miért viszik oda őket. Voltak, akik a temesvári „huligánok” elítélésére számítottak, mások a főtitkár támogatására szervezett demonstrációról hallottak,

megint mások csak azt tudták, hogy meg kell jelenniük.

A bizonytalanság reggel sem szűnt meg. Egyes csoportokat már kora reggel a belvárosba vittek, majd közölték velük, hogy a gyűlés elmarad, és visszaküldték őket a gyárakba. Néhány órával később ugyanazokat az embereket ismét buszokra ültették, és újra elindították a Palota tér felé. A TASS bukaresti tudósítója, Nyikolaj Morozov is hasonló jelenetet látott: előbb transzparenszeket és Ceaușescu-portrékat pakoltak le, majd visszarakták őket a teherautókra, mert azt az információt kapták, hogy nem lesz rendezvény, később pedig ismét megindultak a munkásoszlopok a központ felé. A hatalom látszólag mindent irányított, valójában már reggeltől saját utasításainak mondott ellent.

A biztonsági apparátus közben próbálta kialakítani a megszokott védelmi rendszert. A tér környékére egyenruhás és civil ruhás rendőröket, milicistákat és más belügyi erőket vezényeltek, a környező utcákban tartalékokat helyeztek el, egyes útvonalakat pedig lezártak. A Palota tér így fokozatosan egy ellenőrzött térré alakult, amelybe bejutni sem volt egyszerű, de kijutni sem. Az intézkedések célja az volt, hogy illetéktelenek ne keveredhessenek a résztvevők közé, és a tömeg rendben maradjon. Ugyanez a konstrukció

azonban veszélyessé vált abban a pillanatban, amikor az emberek egy része megpróbált egyszerre menekülni.

A valóságban az ellenőrzés korántsem volt tökéletes. Radu Silaghi története ezt különösen jól mutatja. Ő nem egy kijelölt gyár dolgozójaként érkezett, hanem saját elhatározásából, mégis néhány perc alatt bekerült a szervezett tömegbe. Elég volt azt mondania, hogy a Granitul munkása, és máris megmutatták neki, hová álljon. Ha ő képes volt így bejutni, akkor mások is képesek lehettek erre, különösen a tér szélein és a mellékutcák torkolatánál, ahol a szervezők kevésbé tudták ellenőrizni, ki honnan érkezett. Ez nem bizonyít előre megszervezett provokációt, de megmutatja, hogy a későbbi összeesküvés-elméletek egyik kiindulópontja, a teljesen hermetikusan lezárt és kizárólag megbízható emberekkel megtöltött tér képe nem felel meg teljesen a valóságnak.

Délelőtt tíz után vált véglegessé, hogy a nagygyűlést megtartják. Ceaușescu ekkor már a béremelésekről és más szociális intézkedésekről beszélt a vezetés tagjainak. Nyilvánvalóan érezte, hogy a temesvári eseményeket nem lehet pusztán összeesküvésként elmagyarázni, és valamilyen engedményt is fel kell mutatnia. A bérek, nyugdíjak és családi támogatások emelését azonban

ugyanazzal a logikával kezelte, mint a politikai válság egészét: felülről, egyoldalúan, anélkül, hogy megértette volna, milyen mélyre jutott az elégedetlenség. A döntés nem tárgyalás volt a társadalommal, hanem újabb utasítás.

Közben a tér lassan megtelt. Az első sorokba megbízhatóbbnak tekintett pártaktivisták és szervezett csoportok kerültek, mögöttük a nagyüzemek dolgozói álltak. A transzparenszen előre megírt jelszavak szerepeltek, a hangosbemondókból a rendszer megszokott nyelve szólt. A tömeg egy része skandált, mások csak álltak, megint mások talán azt sem tudták pontosan, mi történik Temesváron. Az azonban bizonyos, hogy a téren nem egyetlen, egységes politikai közösség állt, hanem egymástól nagyon különböző emberek, akik különböző információkkal és különböző félelmekkel érkeztek.

Néhányan már tudták, hogy Temesváron lőttek. Mások ezt csak pletykaként hallották, vagy külföldi rádiókból értesültek róla. Silaghi már reggel olyan szóbeszédet hallott, hogy diákok vagy temesváriak érkezhetnek a térre rendbontás céljából. Az ilyen hírek önmagukban nem jelentenek bizonyítékot semmilyen szervezett akcióra, de azt mutatják, hogy a tömeg egy része már a

rendezvény kezdete előtt arra számított: valami történhet. Egy olyan közegben, ahol a félelem és a bizonytalanság egyszerre volt jelen, egyetlen hang vagy hirtelen mozdulat egészen más hatást válthatott ki, mint egy nyugodt, valóban ünnepi tömegben.

A televízió számára mindez nem látszott. A kamerák azt a képet készítették elő, amelyet az ország megszokott: zászlók, portrék, ünneplő tömeg, a balkonon a vezetés. A valóság és a közvetített kép már a beszéd kezdete előtt elvált egymástól. Egyes résztvevők később azt mondták, hogy körülöttük alig tapsolt valaki, mégis lelkes éljenzés hallatszott a hangszórókból. A rendezvény hangja részben maga is szerkesztett termék volt, amelynek az volt a feladata, hogy egységes támogatást sugalljon akkor is, ha a téren állók hangulata már messze nem volt egységes.

Dél körül megkezdődtek a felszólalások. A szónokok elítélték a temesvári eseményeket, hűséget fogadtak a pártnak és a vezetőnek, majd Barbu Petrescu a mikrofonhoz lépett, és a korszak hivatalos nyelvén felkérte Nicolae Ceaușescut, hogy szóljon a főváros dolgozóihoz. A tömeg még egyszer végrehajtotta a megszokott rituálét. Zászlók emelkedtek, jelszavak hangzottak el, taps futott végig az első sorokon, és a

kamera ráközelített a főtitkárra. Ceaușescu ekkor még azt hihette, hogy sikerült.

Néhány perccel később azonban ugyanazon a téren már senki sem tudta biztosan, mi történik. A következő fejezet ezért nem azzal kezdődik majd, hogy „sikítás hallatszott”, hanem azzal, hogy megpróbáljuk másodpercről másodpercre szétválasztani a hangokat, a mozgásokat és a későbbi emlékezéseket. Csak így lehet megérteni, hogy a sokféle történet közül melyik mit magyaráz meg, és melyik az, amely többet állít annál, mint amit a források valóban bizonyítani tudnak.

2. A pánik

A nagygyűlés megszakadását utólag azért nehéz rekonstruálni, mert a különböző tanúk nem ugyanazt a pillanatot írják le, és még abban sem feltétlenül egyeznek, hogy először hangot, mozgást vagy kiáltást érzékeltek. A televíziós felvétel Ceaușescura koncentrált, ezért pontosan azt nem mutatja, ami a tér hátsó és oldalsó részében történt. Peter Siani-Davies szerint a beszéd 12 óra 31 perckor kezdődött, és néhány bevezető mondat után máris zavar támadt. A felvételen magas hangú sikítások hallhatók, majd Ceaușescu megakad, miközben a tömeg egy része mozgásba lendül.

Daniel Păcuraru, az Energoreparații huszonkét éves munkása másként emlékezett a kezdetre. Aznap reggel az üzemben aktivisták és securitatusok közölték velük, hogy mennek a vezetést támogatni, a munkások számára pedig ez eleinte inkább kellemes megszakítása volt a munkának, mint politikai esemény. Păcuraru szerint megszokták az ilyesmit, viccelődtek, nem sejtették, hogy bármi rendkívüli történhet. A Palota térre szervezetten érkeztek, a „23 August” gyár dolgozói mögött, saját üzemi securitatus kísérelőkkel.

A fordulatot Păcuraru emlékezetében nem egyetlen robbanás jelentette. Először morajlást hallott balról, majd nyugtalanság futott végig a tömegben, és csak ezután érkezett egy erős zúgás az Egyetemi Könyvtár irányából és azon túlról. Valakik azt kezdték kiabálni, hogy jönnek a tankok. Păcuraru később külön hangsúlyozta, hogy ezt nem ő képzelte bele a hangba: emberek valóban azt kiabálták körülötte, hogy „jönnek a tankok”. Ettől a tömeg hirtelen jobbra mozdult, majd futni kezdett.

Ez az emlék azért fontos, mert megmutatja, milyen gyorsan alakulhatott át egy ismeretlen hang konkrét veszéllyé. A tömegnek nem kellett valóban harckocsit látnia. Elég volt, hogy néhány ember ezt kiáltsa, miközben mások már futottak. Az, aki néhány méterrel arrébb állt, nem tudhatta, hogy az első futók mit láttak vagy hallottak, csak azt érzékelte, hogy emberek menekülnek felé. Egy zsúfolt, részben lezárt téren a reakció önmagát erősíthette: a futás újabb futást, a sikítás újabb sikítást váltott ki.

Păcuraru a Crețulescu-templom közelében lévő kis parkba sodródott. Ott már emberek feküdtek egymáson, köztük saját munkatársai. A tömeg olyan sűrűn torlódott össze, hogy élő fal alakult ki az elesettekből, és a még

talpon maradók kézzel-lábbal próbálták kihúzni ismerőseiket. Păcuraru különös részletként emlékezett arra, hogy az üzem igazgatója is a földre került, és miközben mások átgázoltak rajta, azt kiabálta, hogy ő az igazgató. A régi hierarchia ebben a pillanatban semmit sem jelentett: a tömegben nem volt igazgató és beosztott, csak ember, aki elesett, és ember, aki megpróbált nem ráesni.

Păcuraru vallomásának következő része már jóval bizonytalanabb talajra vezet. Azt állította, hogy két magas, sportos testalkatú férfit látott, és egyiküktől orosz nyelvű kiáltást hallott. Ebből arra következtetett, hogy a férfiak külföldiek lehettek. Az interjút készítő Alex Mihai Stoenescu maga is többször visszakérdezett, valóban azt hallotta-e, amit később orosznak azonosított, és nem lehetséges-e, hogy a zűrzavarban mást értett félre. Păcuraru kitartott az emléke mellett, de egy ilyen vallomás önmagában nem bizonyítja szovjet szereplők jelenlétét, még kevésbé azt, hogy ők okozták a pánikot.

Éppen ez az a pont, ahol külön kell választani a tanúvallomást és az abból levont következtetést. Az, hogy Păcuraru évtizedekkel később két feltűnő férfira és egy orosznak vélt kiáltásra emlékezett, történeti forrás. Az viszont már értelmezés, hogy kik voltak ezek az emberek,

miért voltak ott, és volt-e bármilyen szerepük az események előidőzésében. A december 21-i történet tele van ilyen rétegekkel: valaki látott valamit, másvalaki évekkal később nevet adott neki, a sajtó pedig gyakran már a magyarázatot ismételte tovább, nem az eredeti megfigyelést.

3. A kép

A televízió szerepét december 21-én nem lehet mellékszálaknak tekinteni, mert a nagygyűlés eleve azért kapott országos jelentőséget, hogy élőben közvetítsék. A rendszer számára a tér csak az egyik színpad volt; a másik a képernyő. A pártvezetés nem egyszerűen azt akarta, hogy tízezrek tapsoljanak Ceaușescunak, hanem azt is, hogy ezt az egész ország lássa. A rendezvény politikai ereje abból fakadt volna, hogy a bukaresti tömeg képe igazolja: Temesvár elszigetelt incidens, a főváros pedig továbbra is a vezető mögött áll.

A közvetítés technikailag is ezt az egységet állította elő. A televíziós kép a tér egészét mutatta, a hang viszont nem feltétlenül ugyanonnan érkezett, mint amit a néző látott. A szervezett taps, a jelszavak és az éljenzés olyan akusztikai háttérrel teremtett, amelynek segítségével a képernyő előtt ülő néző egységes, lelkes tömegként érzékelhette a teret. A diktatúra tömegrendezvénye tehát nemcsak koreográfia, hanem audiovizuális konstrukció is volt: a látvány és a hang együtt hozta létre azt a valóságot, amelyet a rendszer önmagáról közvetíteni akart.

Éppen ezért volt különösen romboló a pillanat, amikor a konstrukció szétesett. Ilie Ciurescu, a román televízió egyik munkatársa, aki a közvetítőkocsiban tartózkodott, később úgy emlékezett, hogy hirtelen valamilyen robbanásszerű hangot hallottak, amelyet odabent szinte földrengésként érzékeltek. A stáb igyekezett megőrizni a lélekjelenlétét, miközben a téren mozgás kezdődött, Ceaușescu pedig láthatóan elvesztette a fonalat. A kamerák még néhány másodpercig rajta maradtak, és ez a néhány másodperc bizonyult döntőnek.

A közvetítést ezután megszakították. A nézők nem a menekülő tömeget látták, hanem egy statikus feliratot, amely azt jelezte, hogy „Élő közvetítés” zajlik. A paradoxon szinte túl tökéletes volt: a képernyő éppen azt állította, hogy élő adást mutat, miközben a valós eseményt eltüntették róla. A rendszer reflexe működött. Ha a valóság nem felelt meg a közvetítendő képnek, akkor a valóságot kellett levágni a képernyőről.

Csakhogy az utasítás későn érkezett. Az ország már látta Ceaușescu megtorpanását, a bizonytalan kézmozdulatokat és az arcán megjelenő értetlenséget. Siani-Davies szerint sok román később éppen ezt a jelenetet nevezte meg fordulópontként, amikor először vált számára elképzelhetővé, hogy a vezető hatalma nem

korlátlan. A kép jelentősége nem abban állt, hogy Ceaușescu gyengének látszott, hanem abban, hogy egyáltalán láthatóvá vált a bizonytalansága. A diktatúra addigi vizuális nyelve ezt a lehetőséget nem ismerte.

A tér és a képernyő tapasztalata ezért radikálisan különbözött. Aki odalent állt, tömeget, hátakat, zászlókat, futó embereket és talán katonákat látott. Aki otthon nézte az adást, annak viszont a kamera megmutatta azt, amit a tér legtöbb résztvevője nem láthatott: magát Ceaușescut abban a pillanatban, amikor nem tudta, mit kell tennie. A politikai hatalom összeomlása először nem az utcán lett országos esemény, hanem a televízió képernyőjén.

A cenzúra másnap megpróbálta visszaállítani a megszokott történetet. A Scînteia a nagygyűlésről szóló beszámolóban nem adott helyet annak a megszakított percnak, amelyet előző nap az ország élőben látott. A hivatalos szöveg továbbment onnan, ahol a rend helyreállt, mintha a kiáltások, az „alo, alo”, a zavar és a menekülés sohasem történtek volna meg. A módszer ugyanaz volt, amelyet a rendszer évtizedeken át alkalmazott: ami nem illett a hivatalos történetbe, azt egyszerűen kihagyták.

December 21-én azonban ez már nem működhetett. A nyomtatott újság másnap érkezett, a televízió pedig előző nap, ugyanabban a pillanatban mutatta meg a hibát, amikor bekövetkezett. A rendszer technológiai előnye, amelyet propagandára épített, most ellene fordult. A diktatúra azért közvetítette élőben a nagygyűlést, hogy saját erejét bizonyítsa, és éppen ezért vált országosan láthatóvá első nyilvános megingása.

A közvetítés megszakítása után néhány perccel Ceaușescu folytatta beszédét. Béremelésekről, nyugdíjakról és támogatásokról beszélt, majd visszatért Temesvárhoz és a külföldi összeesküvésről szóló magyarázathoz. A hivatalos retorika tehát változatlan maradt, de a helyzet már nem volt ugyanaz. Siani-Davies szerint a beszéd végére ismét hallatszottak zavaros bekiabálások, a nagygyűlést pedig viszonylag gyorsan lezárták. A tömeg percek alatt elhagyta a teret, és a kövezeten transzparenszek, zászlók és más propagandaanyagok maradtak.

A televízió által közvetített kép azonban tovább élt. Az ország több millió nézője ugyanazt a néhány másodpercet látta, és bár mindenki másképp értelmezhetette, egy dolog közös volt bennük: többé nem kizárólag a rendszer által összeállított Ceaușescu-képet

ismerték. A vezetőből egy pillanatra ember lett, aki nem tudta, mi történik vele. Egy személyi kultusz számára ez különösen veszélyes pillanat, mert az ilyen rendszerek nemcsak engedelmességből, hanem a hatalom megváltoztathatatlanságának látványából is élnek.

4. Az éjszaka

A következő órák eseményei ezt az élményt tették politikai valósággá. A Palota térről távozók egy része hazament, mások a belvárosban maradtak, és újabb csoportok érkeztek hozzájuk. Az Egyetem tér és az Intercontinental környéke fokozatosan a tiltakozás központjává vált. A délben még előre kiosztott jelszavakat skandáló tömeg helyén néhány órával később olyan emberek álltak, akik már saját szavaikat kiabálták.

Paul Cozighian huszonhét éves filmrendező-hallgató volt, és egy akkoriban ritkaságszámba menő Panasonic videokamerával rendelkezett. December 21-én otthonról filmezte a televízió képernyőjét, így saját felvételen őrizte meg a nagygyűlés megszakítását. Amikor az adás eltűnt, úgy érezte, valami rendkívüli kezdődött, ezért kamerájával elindult a belvárosba. A meglévő kéziratban idézett visszaemlékezése szerint fél kettő körül az Intercontinental közelében egy nő kiáltotta először, hogy „Le Ceaușescuval!”, majd a körülötte állók átvették a jelszót.

Ez a jelenet azért érdekes, mert egy diktatúra összeomlásának második szakaszát mutatja. A nagygyűlésen még az volt a rendkívüli, hogy valami

megszakította a koreográfiát. Az utcán már az történt, hogy valaki kimondott egy addig nyilvánosan kimondhatatlan mondatot, majd a többiek rájöttek, hogy ők is kimondhatják. A politikai tilalom nem egyszerre szűnt meg, hanem emberről emberre terjedt.

Dana Badea húszéves laboráns ugyanezen a délutánon baráti telefonhívásra indult az Egyetem térre. Visszaemlékezése szerint olyan emberek fogták egymás kezét és beszélgettek egymással, akik korábban sohasem találkoztak. A félelem nem tűnt el, de megváltozott a természete: már nem az elszigetelt ember félelme volt, aki azt hiszi, egyedül gondolja, amit gondol, hanem olyan embereké, akik tudják, hogy mellettük mások is ugyanazt kockáztatják. A tér másik oldalán eközben milicisták, katonák és securitátés egységek álltak, mögöttük páncélozott járművekkel.

Ez a két tábor délután még nem feltétlenül ellenségként nézett egymásra. A katonák között sok sorkatona volt, akik alig voltak idősebbek a tüntető fiataloknál. Több helyen beszélgetések kezdődtek, és a tüntetők próbálták meggyőzni őket arról, hogy ne lőjenek. A hatalom vezetői viszont más logikában gondolkodtak. Számukra a tömeg nem társadalmi tiltakozás volt, hanem rendzavarás, amelyet fel kellett

számolni.

Délutánra egyre több katonai jármű érkezett a városközpontba. A tiltakozók számára ezek jelenléte egyszerre jelentett fenyegetést és bizonyítékot arra, hogy a rendszer fél. A déli nagygyűlésen a katonák többnyire rejtve maradtak a környező utcákban; most már mindenki láthatta őket. A politika nyelve lassan fizikai nyelvvé változott: pajzsok, sisakok, könnygáz, harcjárművek és fegyverek álltak szemben éneklő és kiabáló emberekkel.

Az első tömeges tragédia késő délután következett be. Egy katonai teherautó elakadt a tömegben, a tüntetők visszafordulásra szólították fel, majd valaki téglával betörte a szélvédőjét és megsebesítette a vezetőt. A jármű ezután előrelódult, embereket ütött el, és csak egy páncélozott szállító közelében állt meg. A kialakuló káoszban lövések dördültek, és több tüntető meghalt. Siani-Davies szerint ez volt az a pont, amely után az este eseményeiből már nehéz egységes, lineáris történetet összeállítani.

Az erőszak mégsem oszlatta fel azonnal a tömeget. Az emberek visszahúzódtak, majd újra előrementek, új csoportok érkeztek, mások elmentek. A rendfenntartók

tűzoltóautókkal, könnygázzal és gumibotokkal próbálták megtisztítani az utcákat, de az Egyetem tér környékén a tiltakozás órákon át fennmaradt. A tüntetés már nem egyetlen tömegből állt, hanem folyamatosan átalakuló csoportokból, amelyek között a hírek, pletykák és jelszavak gyorsan terjedtek.

A később híressé vált barikád a Bălcescu sugárúton ennek az új helyzetnek lett a jelképe. A tüntetők különféle tárgyakból akadályt emeltek, amelyet később felgyújtottak. A barikád katonai értelemben aligha jelentett komoly akadályt a páncélozott járművek számára, politikailag azonban világos határt húzott. Aki mögötte maradt, tudta, hogy már nem egyszerűen egy tüntetés nézője. A hatalom emberei pedig tudták, hogy azokkal állnak szemben, akik a felszólítások ellenére sem hajlandók hazamenni.

Az éjszaka egyre erőszakosabbá vált. Könnygázfelhők úsztak az utcákon, járművek nyomultak előre, lövések dördültek, és folyamatosan vitték el a letartóztatottakat. Siani-Davies összesítése szerint mire hajnali három körül elcsendesedett a környék, 49 tüntető halt meg, 463 megsebesült, 608 embert pedig őrizetbe vettek. A hatalom taktikai értelemben győzött: hajnalra felszámolta a barikádot és visszafoglalta az utcákat.

Stratégiai értelemben azonban éppen ezen az éjszakán veszített. A lövéseket egész Bukarest hallotta, a menekülők pedig hírt vittek arról, mi történt a központban. A gyárak éjszakai műszakjaiba megérkeztek azok, akik látták a sebesülteket, vagy csak hallották a történeteket. A telefonok működtek, és a rendszer már nem tudta elzárni egymástól a város különböző részeit. Amit délelőtt még egyetlen tér ellenőrzésével próbált kezelni, estére egész Bukarest problémájává vált.

A hatalom hajnalban még egyszer megpróbálta eltüntetni a történeteket. Takarítóbrigádok jelentek meg, eltávolították a törmeléket, lemosták az utcákat, lefestették a falakra írt rendszerellenes feliratokat. Ugyanaz a logika működött itt is, mint a televízió képernyőjén és a másnapi Scînteia-ban: ha eltűnik a kép, talán eltűnik az esemény is. Csakhogy a város már tele volt szemtanúkkal.

December 22. reggelére ezért különös kettősség alakult ki. A felszínen a közlekedés újraindult, az üzletek kinyitottak, és a belváros bizonyos részei úgy néztek ki, mintha helyreállt volna a rend. Ugyanakkor a gyárakban dolgozók csoportjai már arról beszéltek, hogy közösen elindulnak a központ felé. Egyes vállalatvezetők megpróbálták bezárni vagy lehegeszteni a kapukat, hogy

ezt megakadályozzák, de több helyen a munkások egyszerűen áttörték az akadályokat.

A rendszer december 21-én délelőtt még képes volt arra, hogy buszokkal embereket vigyen a Palota térre. December 22-én reggel már az volt a problémája, hogy ugyanazokat az embereket nem tudta bent tartani a gyárakban. A két kép közötti különbség mindössze egy nap, de politikailag egy korszak választotta el őket. Az első tömeg parancsra érkezett, a második saját akaratából indult el.

5. A hang nyomában

A december 21-i nagygyűlés történetének legmakacsabb kérdése nem az, hogy kitől hangzott el az első rendszerellenes jelszó, hanem az, hogy mi indította el a pánikot. A későbbi visszaemlékezésekben újra és újra ugyanazok az elemek térnek vissza: mély zúgás, robbanásszerű hang, tankok érkezéséről szóló kiáltások, sikítás, futás és az a benyomás, hogy a tömeg egyszerre veszítette el uralmát önmaga fölött. Ezek a részletek azonban nem állnak össze egyetlen, minden kétséget kizáró magyarázattá.

Az egyik legismertebb változat szerint egyszerű petárda robbant a tömegben. Ezt már közvetlenül az esemény után is emlegették, és Tudor Postelnicu belügyminiszter későbbi vallomása szerint a balkonon állók közül is többen erre gondoltak. Siani-Davies ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy ugyanilyen könnyen származhatott a hang egy eldőlő lámpaállványtól vagy eltörő transzparenstartó rúdtól is. A döntő pont tehát nem maga a durranás, hanem az, hogy a már feszült és pletykákkal teli tömeg miként értelmezte azt.

A könnygázgránát elmélete több konkrét forrással rendelkezik. Bolgár és jugoszláv tudósítók azt

jelentették, hogy a tér szélén rendfenntartók léptek fel kisebb tiltakozó csoportok ellen, és könnygázt vetettek be. A belügyi erők később hozzáférhetővé vált rádióforgalmazása szintén arra utal, hogy valamilyen rendőri intézkedés zajlott a környéken. Ha ez történt, akkor a pánik nem feltétlenül tudatosan a nagygyűlés szétverésére indított akció következménye volt. Lehetséges, hogy egy helyi beavatkozás zaját hallotta meg a tömeg, amely aztán saját félelmével sokszorozta meg a hatását.

A harmadik magyarázat ennél jóval látványosabb. Eszerint a zavar nem véletlenül keletkezett, hanem valaki mesterségesen keltett olyan hangot, amelynek az volt a célja, hogy pánikot idézzon elő. A történet különböző változataiban hol közeledő harckocsik zajáról, hol repülőgépszerű morajról, hol pedig különleges, mély frekvenciájú hangról van szó. Siani-Davies már 2005-ben megemlítette azokat az állításokat, amelyek szerint a Securitate a hangszórókon keresztül tankok érkezését utánzó zajt vagy más különös hanghatást sugárzott, de ezeket nem tekintette megfelelően bizonyítottnak.

Évekkel később azonban előkerült egy vallomás, amely új életet adott ennek az elméletnek. Ionel Dumitrescu mérnök ezredes 1989-ben a hadsereg UM 02348 jelű

alakulatánál szolgált, amely különleges propagandatechnikával, vagyis a lélektani hadviselés eszközeivel is foglalkozott. 2017-ben azt vallotta, hogy december 21-én az egysége négy különleges hangerősítő járművet küldött a Palota térre. Hivatalos feladatuk az volt, hogy szükség esetén kiegészítsék a Román Rádió hangosítását, Dumitrescu azonban később ennél sokkal többet állított.

A vallomás szerint az egyik járműből olyan hangfelvételt játszottak le, amelynek pánikkeltő hatását korábban csak elméletben ismerték. Dumitrescu azt állította, hogy a tolongás már megindult a tér széle felől, amikor egyes parancsnokok úgy döntöttek: éles helyzetben kipróbálják a felvételt. A mély frekvenciájú hang állítólag olyan erős testi félelmet váltott ki, hogy egyesek úgy érezhették, elveszítik az eszméletüket. Ha a vallomás pontos, akkor a nagygyűlés történetének legfurcsább paradoxonához jutunk: a rendszer saját hadseregének egyik technikai egysége erősíthette fel azt a pánikot, amely végül a rendszer nyilvános megingását tette láthatóvá.

A történet túlságosan jól hangzik ahhoz, hogy forráskritika nélkül elfogadható legyen. Maga Dumitrescu is jelezte, hogy az állítólag használt

hangszalagok nem szerepeltek az egység hivatalos nyilvántartásában. Nem maradt fenn olyan technikai dokumentáció, amely egyértelműen összekötné a járműveket a nagygyűlésen hallott hanggal, és nincs olyan korabeli feljegyzés sem, amely pontosan rögzítené, hogy ki adott utasítást a lejátszásra. A vallomás csaknem három évtizeddel az esemény után született, amikor a forradalom történetéhez már számtalan utólagos magyarázat tapadt.

Marius Mioc ezért fenntartásokkal fogadta az ügyészségi értelmezést. Ez a kétely önmagában is fontos, mert Mioc nem olyan szerző, aki általában kétségbe vonná a forradalom spontaneitását vagy a Ceaușescu-rendszer erőszakosságát. Ellenkezőleg, Temesváron már december 16-án részt vett a tiltakozásban, letartóztatták, és december 22-ig fogva tartották. Később kifejezetten a forradalomról szóló állítások ellenőrzésével és az egymásnak ellentmondó történetek bírálatával foglalkozott. A Dumitrescu-vallomás nála éppen azért váltott ki gyanakvást, mert a látványos állítást nem követte ugyanolyan erős dokumentáció.

A kérdés még összetettebbé válik, ha a tanúvallomásokat egymás mellé tesszük. Păcuraru

valóban erős zúgásról beszélt, amely az Egyetemi Könyvtár irányából érkezett, és amely után emberek azt kiabálták, hogy jönnek a tankok. Más tanúk robbanást emlegettek, megint mások csak sikítást és a tömeg hirtelen mozgását. A hangfegyver-elmélet ezek közül néhány beszámolót jól megmagyaráz, de nem mindegyiket. Ráadásul az emlékezet hajlamos arra, hogy későbbi információkkal egészítse ki az eredeti élményt. Ha valaki 1989-ben csak megmagyarázhatatlan morajt hallott, majd húsz évvel később azt olvasta, hogy különleges hangtechnikai eszközök voltak a téren, könnyen összekapcsolhatta a kettőt anélkül, hogy tudatosan meghamisította volna saját emlékét.

A tömeg viselkedésének megértéséhez talán nincs is szükség egyetlen különleges technikai okra. A Palota tér zsúfolt volt, kijáratait részben ellenőrizték, a résztvevők közül sokan fáradtak és idegesek voltak, a temesvári vérengzés hírei pedig különböző formában már eljutottak hozzájuk. Egy ilyen közegben a veszély észlelése gyorsabban terjed, mint maga az információ. Ha valaki futni kezd, a mellette álló nem feltétlenül azt kérdezi, mi történt, hanem vele együtt fut. Ha tíz ember kiáltja, hogy tankok jönnek, a századik már nem a kiáltást hallja, hanem száz menekülő embert lát.

A fizikai tér különösen fontos volt. A Központi Bizottság előtti terület három oldalról épületekkel határolt, a környező utcák egy részét pedig a biztonsági intézkedések miatt lezárták. Aki a tömeg közepén állt, nem láthatta, mi történik a széleken. A menekülés iránya ezért nem valamilyen közösen felismert veszélyhez igazodott, hanem ahhoz, merre láttak másokat mozogni. A tömeg hullámszerű mozgása önmagában újabb félelmet kelthetett azokban, akik néhány másodperccel korábban még semmilyen veszélyt nem érzékeltek.

Ebben az értelemben a „mi okozta a pánikot?” kérdés talán eleve túlságosan egyszerű. Lehetséges, hogy nem volt egyetlen ok. Egy kisebb tiltakozó csoport megmozdulása, rendőri könnygáz, egy petárda, a hangosítás hibája, néhány kiáltás és az ezekre reagáló tömeg egyszerre alkothatott olyan láncolatot, amelyből utólag lehetetlen kiválasztani az első dominót. A forradalmakban gyakran éppen azért nehéz meghatározni az esemény kezdetét, mert a résztvevők számára az ok és a reakció néhány másodperc alatt összekeveredik.

A hangfegyver-elmélet mégsem hagyható egyszerűen félre. Nemcsak azért, mert bekerült az ügyészégi iratokba, hanem azért is, mert jól mutatja, hogyan

változott a forradalom emlékezete. A kezdeti beszámolók többnyire egy durranásról vagy zűrzavarról szóltak. Később megjelentek a tudatos provokációról szóló történetek, majd a különleges technika és pszichológiai hadviselés magyarázata. Minél távolabb került az esemény, annál kidolgozottabb lett a megfejtés. A történet részletei növekedtek, miközben az első néhány másodperc eredeti bizonytalansága nem csökkent.

Ez nem jelenti azt, hogy minden késői vallomás értéktelen. Ellenkezőleg, az utólag megszólaló katonák, rendőrök és technikai szakemberek olyan információkat is közölhettek, amelyeket 1989-ben semmilyen nyilvános forrás nem rögzíthetett. A problémát az okozza, hogy egy titkos műveletről szóló vallomást éppen azért rendkívül nehéz ellenőrizni, mert a bizonyíték hiánya könnyen maga is az összeesküvés bizonyítékává válik. Ha nincs irat, azt lehet mondani, hogy eltűntették; ha nincs nyilvántartás, azt, hogy az akció titkos volt. Így egy hipotézis fokozatosan olyan szerkezetté válhat, amelyet sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet.

A december 21-i esemény történetírójának ezért szigorúbb határt kell húznia. Biztosan állítható, hogy a nagygyűlés közben váratlan zavar keletkezett, amelyet magas hangú sikítások és a tömeg mozgása kísért.

Biztosan állítható, hogy egyes tanúk erős zajról beszéltek, és hogy a téren vagy környékén többféle hangtechnikai és rendfenntartó eszköz volt jelen. Az is biztos, hogy évtizedekkel később egy katonatiszt azt állította: különleges pánikkeltő hangot játszottak le. Azt azonban már nem lehet ugyanolyan bizonyossággal kijelenteni, hogy ez a hang okozta a nagygyűlés összeomlását.

Talán éppen ez a bizonytalanság teszi a pillanatot történetileg annyira érdekessé. A diktatúra utolsó nagy tömegrendezvényének legfontosabb másodperceiről több millió ember látott televíziós képet, mégsem tudjuk pontosan, mi történt a kamera látómezején kívül. A modern technika egyszerre őrizte meg és rejtette el az eseményt. Láthatjuk Ceaușescu arcának minden rezdülését, de nem látjuk azt az embert, aki először futni kezdett, nem halljuk tisztán az első kiáltást, és nem tudjuk megmutatni azt a pontot, ahonnan a zúgás elindult.

Ezért a könyv központi rejtélyére nem egyetlen megfejtés, hanem valószínűségek sora adható. A petárda lehetséges. A könnygázgránát lehetséges. Valamilyen hangtechnikai hiba lehetséges. A tudatos provokáció sem zárható ki. A különleges pszichológiai hadviselési hangról

szóló vallomás figyelemre méltó, de önmagában kevés ahhoz, hogy végleges magyarázat legyen. A legerősebb állítás talán az, hogy bármelyik esemény csak azért válhatott végzetessé a rendszer számára, mert a tömeg már készen állt arra, hogy másképp reagáljon rá, mint ahogyan Ceaușescu számított.

Ha ugyanaz a hang öt évvel korábban szólal meg ugyanazon a téren, talán néhány ember összerezzen, majd tovább tapsol. 1989. december 21-én viszont Temesvár már megtörtént, Kelet-Európa kommunista rendszerei egymás után dőltek össze, és Romániában is milliók érezték, hogy valami véget ér. A hang tehát nem önmagában volt történelmi. Az tette azzá, hogy abban a pillanatban szólalt meg, amikor egy egész ország politikai rendje már csak látszólag volt változatlan.

A sikítás így egyszerre marad konkrét és jelképes. Konkrét, mert valódi emberek hallották, valódi emberek futottak miatta, és tizenöten meg is sérültek a tolongásban. Jelképes, mert néhány másodpercre összesűrítette mindazt, ami addig láthatatlanul gyűlt: a félelmet, a bizonytalanságot, a pletykákat, a dühöt és azt a felismerést, hogy a rendszer már nem tudja minden helyzetben előírni a következő mozdulatot.

A legfontosabb kérdés ezért lassan átalakul. Nem az, hogy ki indította el a sikítást, hanem az, hogy miért volt elég ennyi ahhoz, hogy egy ország meglássa saját diktátorának gyengeségét. A válaszhoz már nem a hang eredetét kell tovább követni, hanem azt, milyen ország állt mögötte: hogyan jutott el Románia 1989 decemberére oda, hogy egyetlen megbillent nagygyűlésből huszonnégy óra alatt rendszerváltás legyen.

6. Az ország a tér mögött

A december 21-i néhány másodpercet nem lehet megérteni anélkül, hogy visszalépnénk attól a tértől, ahol Ceaușescu beszélt. A pánik azért terjedhetett el ilyen gyorsan, mert olyan társadalomban tört ki, amely hosszú évek óta folyamatos nyomás alatt élt. A nagygyűlés koreográfiája még a stabilitást mutatta, a mindennapi élet viszont már egészen mást. A kettő közötti különbség 1989-re olyan nagy lett, hogy a hivatalos nyelv egyre kevésbé volt képes leírni azt az országot, amelyben az emberek ténylegesen éltek.

A nyolcvanas évek végének Romániájában a hiány nem kivételes állapot volt, hanem a hétköznapiak szervezőelve. Alapvető élelmiszerekért sorba kellett állni, az üzemanyag fogyasztását korlátozták, az áramkimaradások megszokottá váltak, és sok lakásban a fűtés sem működött megfelelően. Siani-Davies összegzése szerint egyes bukaresti otthonokban télen a hőmérséklet nyolc Celsius-fok fölé sem emelkedett, és akadtak családok, amelyek kabátban aludtak. A meleg víz sem volt magától értetődő, miközben az energiafogyasztást tudatosan szorították vissza.

Mindezt az állami propaganda „aranykorként” mutatta be. A televízió és a sajtó folyamatosan Nicolae és Elena Ceaușescu tevékenységével foglalkozott, miközben a lakosság egyre nagyobb része olyan problémákkal küzdött, amelyekről a hivatalos nyilvánosságban alig lehetett beszélni. A rendszer nagyszabású építkezésekben, országátszervezési tervekben és monumentális beruházásokban gondolkodott, miközben a mindennapi fogyasztás, az egészségügy, az oktatás és a lakáshelyzet romlott. A hatalom által előállított kép és a társadalmi tapasztalat közötti távolság egyre szélesebbre nyílt.

A nélkülözés azonban önmagában nem magyarázza meg, miért éppen 1989 decemberében tört ki a forradalom. Korábban is volt hiány, elégedetlenség és megaláztatás, de ezek sokáig nem alakultak országos politikai lázadássá. Ehhez hozzájárult a félelem. A Securitate ereje nemcsak abban állt, hogy megfigyelt, kihallgatott és büntetett, hanem abban is, hogy az emberek nem tudhatták, hol húzódik a rendszer határa és ki működik együtt vele. A bizonytalanság önmagában fegyelmező erő volt.

A hatalom a hétköznapi kommunikációt is ellenőrizte. Az írógépeket nyilvántartásba kellett venni, a

fénymásoláshoz engedély kellett, a külföldiekkel folytatott beszélgetések bejelentésének elmulasztása pedig büntethetővé vált. Siani-Davies arra is felhívja a figyelmet, hogy a korszakban olyan pletykák terjedtek, amelyek szerint a társadalom akár negyede is besúgó lehetett. A szám bizonyíthatatlan volt, de éppen ez mutatja a rendszer működését: nem kellett mindenkinek informátornak lennie, elég volt, ha az emberek elhitték, hogy bárki lehet az.

Ilyen környezetben a politikai elégedetlenség rendszerint magánbeszélgetésekben maradt. A családban lehetett káromkodni, barátok között lehetett viccelődni, és a Szabad Európa hallgatása is elterjedt szokássá vált, de a nyilvános térben más szabályok érvényesültek. Az ember nem azért tapsolt feltétlenül, mert hitt Ceaușescuban, hanem azért, mert mindenki más is tapsolt. A politikai stabilitás így részben kölcsönös félreértésen alapult: sok ember tudta magáról, hogy nem hisz a rendszerben, de nem tudhatta biztosan ugyanezt a mellette állóról.

Ez a különbség a magánvélemény és a nyilvános viselkedés között teszi érthetővé december 21. erejét. A nagygyűlésen először vált országosan láthatóvá, hogy az engedelmesség nem automatikus. Amikor az emberek

futni kezdtek, amikor eldobták a transzparenszeket, vagy amikor valaki először kiáltotta, hogy „Le Ceaușescuval!”, nemcsak a saját véleményét fejezte ki. Információt adott a többieknek arról is, hogy mások sem hajlandók többé fenntartani a látszatot.

Az ellenállás előzményei sem hiányoztak teljesen. A legfontosabb korábbi figyelmeztetés Brassó volt. 1987. november 15-én a Vörös Zászló gyár munkásai helyi választásra indultak, majd rendszerellenes jelszavakat kezdtek kiabálni. Más városlakók is csatlakoztak hozzájuk, a tüntetők betörték a helyi pártszékházba, és a kommunista jelképek egy részét elégették. A tiltakozás közvetlen oka részben a bérek csökkenése és a tervteljesítéssel kapcsolatos konfliktus volt, de gyorsan politikai lázadássá alakult.

A rendszer azonban Brassóban még képes volt elszigetelni a tiltakozást. A Securitate és a milícia vezető tisztjeit Bukarestből küldték a városba, sok embert letartóztattak, a történeteket pedig nem engedték országos politikai eseménnyé válni. A következő két évben is voltak kisebb tiltakozások, röplapterjesztések és szervezési kísérletek, de ezek nem kapcsolódtak össze. A hatalom ebből azt a következtetést vonhatta le, hogy az elégedetlenség kezelhető marad, amíg helyi marad és

nincs olyan pillanat, amelyben az emberek egyszerre ismerik fel egymás ellenállását.

1989 végére azonban a nemzetközi környezet is megváltozott. Lengyelországban már nem kommunista vezetés működött, Magyarország megnyitotta határait és kikiáltotta a köztársaságot, a berlini fal leomlott, Csehszlovákiában pedig néhány hét alatt összeomlott a rendszer. Románia lakói minderről a hivatalos sajtó szűrése ellenére tudtak. A Szabad Európa, a külföldi televíziók, a rokoni kapcsolatok és a pletykák révén világossá vált, hogy ami néhány évvel korábban elképzelhetetlennek tűnt, az a környező országokban már megtörtént.

Ceaușescu erre nem reformmal válaszolt. Miközben Mihail Gorbacsov a Szovjetunióban peresztrojkról és glasznosztyról beszélt, a román vezető azt hirdette, hogy a rendszer lényegében helyes, legfeljebb tökéletesíteni kell. Siani-Davies szerint a gazdaság irányításában ez azt jelentette, hogy a valódi politikai hibát nem lehetett elismerni. Ha valami rosszul működött, a problémát nem a döntésben, hanem a végrehajtók alkalmatlanságában vagy hűtlenségében keresték. Így maga a rendszer tette lehetetlenné a korrekciót.

A Ceaușescu-rendszer utolsó éveiben az értelmiségi ellenállás is valamivel láthatóbbá vált. Mircea Dinescu nyíltabban beszélt reformokról és emberi jogokról, más írók és értelmiségiek támogató leveleket írtak, a hatalom pedig állásvesztéssel, publikációs tilalommal vagy házi őrizettel válaszolt. Ezek a tiltakozások azonban nem hoztak létre olyan szervezett ellenzékét, mint Lengyelországban a Szolidaritás vagy Csehszlovákiában a Charta 77 körül kialakult hálózat. A román rendszer ellenzékének nagy része elszigetelt maradt, ezért 1989 decemberében nem állt készen olyan ismert politikai vezető vagy szervezet, amely azonnal átvehette volna a kezdeményezést.

Ez később döntő következményekkel járt, de december 21-én még más volt a jelentősége. A tiltakozók azért sem várhattak egy országosan ismert ellenzéki vezető jelére, mert ilyen jel nem létezett. Nem volt központi szervezet, amely kiadhatta volna a parancsot, hogy most kell az utcára menni. A lázadás ezért sokkal inkább egymást figyelő egyének döntéseiből nőtt ki. Valaki elindult, más csatlakozott hozzá, egy harmadik ember pedig már azért mert lépni, mert két másikat látott maga mellett.

A hadsereg helyzete ugyanilyen fontos volt. Papíron Ceaușescu jelentős erővel rendelkezett: a hadsereg mellett ott volt a milícia, a Securitate, a Hazafias Gárda és más fegyveres testületek. A hadsereg létszáma mintegy 140 ezer fő volt, de többsége sorkatona. A Securitate közvetlen állománya is több tízezer főt tett ki, külön igazgatóságokkal, csapatokkal és terrorelhárító egységekkel. A diktátor tehát nem azért bukott meg, mert ne lett volna fegyveres ereje.

A probléma az volt, hogy a sorkatonák nem alkottak a társadalomtól elkülönült kasztot. Ugyanazokból a családokból jöttek, mint a velük szemben álló munkások és diákok, és sok tüntető maga is szolgált korábban a hadseregben. A katonai szolgálat ráadásul jelentős részben építkezési és mezőgazdasági munkát jelentett, ami tovább gyengítette a katonák különálló intézményi identitását. Siani-Davies szerint a tüntetők közül sokan ezért eleve úgy gondolták, hogy a hadsereg végül nem fog korlátlanul löni rájuk.

Ez a hit kezdetben korántsem volt biztonságos. Temesváron és Bukarestben is lőttek fegyvertelen emberekre, és december 21. éjszakája megmutatta, hogy a rendszer még képes halálos erőszakra. A tüntetők azonban újra és újra odamentek a katonákhoz, beszéltek

velük, testvéreknek nevezték őket, és megpróbálták meggyőzni őket arról, hogy ugyanahhoz a néphez tartoznak. Ez nem pusztán romantikus gesztus volt. A rendszer egyik legfontosabb pillére éppen attól kezdett meginogni, hogy a katonák számára egyre nehezebb lett ellenségként látni az előttük álló embereket.

Itt válik érthetővé, miért volt más december 1989, mint Brassó 1987. Két évvel korábban a tiltakozás helyi maradt, a biztonsági apparátus egységesen működött, a nemzetközi környezet pedig még nem sugallta, hogy a kommunista rendszerek napjai megszámoltattak. 1989 decemberében mindhárom feltétel megváltozott. Temesvár megmutatta, hogy a tiltakozás napokon át fennmaradhat, Bukarest élőben látta Ceaușescu megingását, és a fegyveres erőkön belül is egyre bizonytalanabbá vált, hogy meddig érdemes megvédeni a rendszert.

A nagygyűlésen tehát nem egy stabil állam találkozott egy váratlan zajjal. Egy belülről már súlyosan meggyengült rendszer próbált erőt demonstrálni olyan társadalom előtt, amelyben a nélkülözés, a félelem és a hitetlenség évek óta halmozódott. A propaganda azt állította, hogy minden változatlan, de az emberek tudták, hogy nem így van. A tér ezért nem egyszerűen megtelt:

magával vitte mindazt a feszültséget, amelyet a diktatúra hosszú ideig el tudott rejteni.

December 21-én, a 12 óra 31 perckor kezdődő beszéd első perceiben ezek a feszültségek egyetlen, nehezen azonosítható hang körül sűrűsödtek össze. A hang eredete továbbra is bizonytalan maradhat, de a fogadókészség nem az. A társadalom már nem ugyanaz volt, mint amely 1968-ban ünnepelte Ceaușescut ugyanazon az erkélyen, és nem is ugyanaz, amely 1987-ben hagyta elszigetelni Brassó munkásait. A rendszer ugyanazt a színpadot állította fel, ugyanazokat a szerepeket osztotta ki, és ugyanazt a tapsot várta, de közben megváltozott a közönség.

A diktatúra ezt a változást nem érzékelte időben. Talán ez volt Ceaușescu legnagyobb tévedése december 21-én: nem az, hogy nagygyűlést rendezett, hanem az, hogy azt hitte, a nagygyűlés még ugyanazt jelenti, mint korábban. A tér számára a hűség bizonyítéka volt, miközben a benne álló emberek számára már egyre inkább annak próbája lett, ki meri elsőként megtörni a csendet.

A sikítás ezért nem a történet kezdete volt. Sokkal inkább az a pillanat, amikor egy hosszú történet először

vált mindenki számára hallhatóvá.

HÁTTÉRGYÁR

7. A régi erkély árnyéka

Ceauşescu számára a Palota tér nem egyszerűen a hatalom egyik helyszíne volt. Ugyanahhoz az erkélyhez pályafutása legnagyobb politikai sikere is kapcsolódott. 1968 augusztusában, amikor a Varsói Szerződés csapatai bevonultak Csehszlovákiába, a román vezető nyilvánosan elítélte a beavatkozást, és ezzel olyan támogatást szerzett magának, amelyet később soha többé nem tudott megismételni. A bukaresti tömeg akkor nem kényszerből tapsolt neki: sokan valóban úgy érezték, hogy országuk függetlenségét védi Moszkvával szemben.

Ez az emlék különösen fontossá vált 1989 decemberében. Siani-Davies szerint Ceauşescu még a rendszer összeomlásának napjaiban is részben 1968 analógiájában gondolkodott, amikor sikerült a külső fenyegetésre hivatkozva maga mögé állítania a társadalmat. A december 21-i nagygyűlést is úgy képzelhette el, mint ennek a régi jelenetnek az újrajátszását: megnevezi a külső ellenséget, elítéli a Temesváron fellépő „árulókat”, majd a nemzeti egység nevében visszaszerzi a kezdeményezést.

A két pillanat között azonban szinte minden megváltozott. 1968-ban Ceauşescu még egy fiatalabb

vezető volt, aki a szovjet beavatkozással szembeni fellépésből politikai tőkét kovácsolt. 1989-re egy olyan rendszer középpontjában állt, amely saját társadalmától egyre jobban elszigetelődött. A „függetlenség” nyelve megmaradt, de az emberek számára egyre kevésbé jelentett politikai szabadságot vagy jobb életet. Az ország ugyan távolságot tartott Moszkvától, de közben belül egyre zártabbá és merevebbé vált.

Az 1968-as mítosz azért is veszélyes csapda lett Ceaușescu számára, mert elhitette vele, hogy a nacionalizmus még mindig képes felülírni a társadalmi elégedetlenséget. A december 20-i televíziós beszédében ugyanazokat a motívumokat használta: külföldi beavatkozásról, Románia függetlenségének veszélyeztetéséről és idegen érdekeket szolgáló erőkről beszélt. A vezető nyelvében Temesvár nem román társadalmi válság volt, hanem külső támadás következménye.

Csakhogy 1989-re a külföld már nem kizárólag fenyegetést jelentett a románok számára. A környező országokban egyre inkább azt lehetett látni, hogy a kommunista rendszerek megremegnek vagy összeomlanak, és a változás nem feltétlenül jár szovjet tankokkal. Ez alapvetően változtatta meg a román

nacionalizmus politikai hatását. Az a mondat, hogy az országot kívülről veszély fenyegeti, 1968-ban mozgósítani tudta a társadalmat; 1989-ben már sokak számára inkább annak bizonyítéka volt, hogy a vezetés ugyanazt a magyarázatot ismétli egy egészen más helyzetre.

Románia nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag is egyre inkább kivétellé vált Kelet-Európában. Lengyelországban 1989 nyarán részben szabad választásokat tartottak, Magyarországon októberben kikiáltották a köztársaságot, novemberben leomlott a berlini fal, Csehszlovákiában pedig néhány hét alatt győzött a bársonyos forradalom. Még a bolgár Todor Zsivkovot is eltávolították november 10-én. Siani-Davies szerint a románok ekkor már nemcsak a Nyugathoz hasonlították saját országukat, hanem a szomszédos szocialista államokhoz is, és a különbség egyre megalázóbbnak tűnt.

A kérdés egyre egyszerűbbé vált: ha mindenütt máshol változás történik, Romániának miért kellene változatlan maradnia? Siani-Davies ezt az 1989-es forradalmak egyik fontos lélektani mechanizmusaként írja le. A román tiltakozók közül sokan később úgy emlékeztek, hogy az év végére kialakult bennük a „most

vagy soha” érzése. Nem azért, mert pontosan tudták volna, milyen rendszer következik Ceaușescu után, hanem azért, mert hirtelen történelmileg lehetségessé vált az, ami korábban reménytelennek látszott.

A változás egyik paradoxona éppen a Szovjetunió szerepe volt. Ceaușescu évtizedeken át úgy építette legitimációját, hogy Románia Moszkvától függetlenebb utat jár, és a szovjet beavatkozás lehetőségét folyamatosan politikai veszélyként mutatta be. Mihail Gorbacsov hatalomra kerülésével azonban megfordult a helyzet. A szovjet vezetés reformokról beszélt, Ceaușescu pedig hirtelen nem a függetlenség, hanem a változással szembeni merevség képviselőjének tűnt.

A viszony ennél összetettebb volt. Siani-Davies szerint Moszkva 1989-re nem tekintette Romániát elsőrendű geopolitikai problémának, és nincs egyszerű bizonyíték arra sem, hogy Gorbacsov kifejezetten Ceaușescu megdöntésére törekedett volna. A szovjet-román kereskedelmi kapcsolatok jelentősek maradtak, és a Kremlnek attól is tartania kellett, hogy egy román összeomlás destabilizáló hatást gyakorolhat a térségre. A későbbi összeesküvés-elméletekben megjelenő kép egy Moszkvából irányított román forradalomról ezért jóval határozottabb, mint amit az ismert források

alátámasztanak.

Ceauşescu viszont maga is egyre többet gondolkodott összeesküvésben. A párt vezető testületének üléseiről fennmaradt jegyzőkönyvek szerint rendszeresen felmerült benne a félelem, hogy külföldről támogatott akció készül ellene. December 4-én, utolsó Gorbacsovval folytatott moszkvai találkozásán még arról beszélt, hogy a szocialista országoknak szorosabban kellene együttműködniük a kommunista rendszerek felbomlásának megakadályozására. Miközben a térség vezetői egymás után fogadták el a változást, Ceauşescu még mindig azt kereste, hogyan lehetne közösen megállítani.

Ez a gondolkodás december 20-án Temesvár értelmezésében is megjelent. Ceauşescu nem egyszerűen rendzavarást látott, hanem egy olyan akciót, amely szerinte Románia állami függetlenségét fenyegette. A magyar kérdés különösen könnyen illeszkedett ebbe a képbe, mert a román-magyar viszony az évtized végére rendkívül feszültté vált. A kisebbségi jogok, az erdélyi magyarok helyzete és a falurombolásként ismertté vált településrendezési program körüli viták mindkét országban erős politikai töltetet kaptak.

A temesvári tiltakozás kiindulópontja ráadásul László Tőkés református lelkész ügye volt, ami a román vezetés számára szinte kínálta a lehetőséget, hogy a történeteket magyar beavatkozással magyarázza. A Murgescu-kötet egyik tanulmánya azonban hangsúlyozza, hogy a december 15-én a lelkész lakása előtt kezdődő virrasztás nagyon gyorsan túllépett az etnikai kereteken. Románok, magyarok és más nemzetiségű városlakók egyaránt csatlakoztak hozzá, és a tiltakozás néhány nap alatt általános Ceașescu-ellenes, majd rendszerellenes felkeléssé változott.

Ez azért fontos, mert a hatalom által kínált magyarázat és a valós társadalmi dinamika itt vált el látványosan egymástól. Ha Temesvár egyszerű magyar provokáció lett volna, akkor aligha tudott volna román munkások tömegeit megmozgatni. A nacionalista magyarázat azonban továbbra is hasznos volt a hatalom számára, mert lehetővé tette, hogy ne kelljen beszélni a nélkülözésről, a politikai elnyomásról és a rendszer társadalmi támogatottságának eróziójáról.

Temesvár különleges helyet foglalt el Románián belül. Nyugati fekvése, többnemzetiségű hagyományai és a határ közelsége miatt nyitottabb volt a külső információkra, mint az ország számos más része. Ez

azonban nem jelenti azt, hogy 1989 előtt jól szervezett demokratikus ellenzék működött volna a városban. A Murgescu-kötet szerzője éppen arra figyelmeztet, hogy Temesváron sem létezett Prágához, Budapesthez vagy Varsóhoz hasonlóan kidolgozott ellenzéki politikai projekt. Az egyetemeket, kulturális intézményeket és értelmiségi köröket ugyanúgy ellenőrizte a párt és a represszív apparátus, mint másutt.

A forradalom ezért Temesváron sem egy kész ellenzéki szervezet akciójaként kezdődött. A tiltakozás menet közben alakította ki saját céljait. December 15-én még egy lelkes kilakoltatása ellen gyűltek össze, december 16-án már rendszerellenes jelszavak hangzottak el, a következő napokban pedig a város munkásai tömegesen kapcsolódtak be. A politikai program nem előzte meg a mozgósítást, hanem a mozgósítás közben született meg.

Ez szorosan összeköti Temesvárt a december 21-i bukaresti nagygyűléssel. Mindkét esetben az történt, hogy egy kezdetben korlátozott helyzet gyorsan új jelentést kapott. Temesváron egy kilakoltatási ügyből lett rendszerellenes lázadás, Bukarestben egy állami propagandaeseményből tüntetés. Egyik helyen sem egy titkos központ adott minden résztvevőnek utasítást. A tömeg saját reakciói teremtetek új helyzetet, és a

hatalom minden lépése csak tovább növelte annak politikai tétjét.

A temesvári tapasztalat Ceaușescut azonban éppen az ellenkező következtetésre vezette. Ahelyett, hogy felismerte volna a spontán társadalmi elégedetlenséget, külföldi szervezést látott mögötte. December 20-i beszéde után ezért másnap Bukarestben ugyanazt akarta megmutatni, amit maga hinni szeretett volna: a román társadalom egységes, a rendszer stabil, és csak egy külsőleg támogatott kisebbség lázad.

A nagygyűlés ezért nem egyszerű propagandarendezvény volt. Bizonyítási kísérlet volt. Ceaușescu saját maga előtt, a pártvezetés előtt, az ország és a külvilág előtt akarta bizonyítani, hogy Temesvár nem Románia. A téren álló tízezreknek az lett volna a feladatuk, hogy testükkel, hangjukkal és tapsukkal igazolják ezt az állítást.

Amikor a tömeg megmozdult, nemcsak egy beszéd szakadt félbe. A bizonyítás bukott meg. Bukarest néhány másodperc alatt éppen azt mutatta meg, amit Ceaușescu mindenáron cáfolni akart: Temesvár nem elszigetelt kivétel volt.

A következő órákban pedig már nem az volt a kérdés, átterjed-e a lázadás a fővárosra. Átterjedt. A kérdés az lett, hogy a rendszer hajlandó-e ugyanazt tenni Bukarestben, amit Temesváron tett, és ha igen, a hadsereg meddig hajlandó végrehajtani ezt a parancsot. Ezen a ponton a december 21-i sikítás története átvezetett a román forradalom másik nagy rejtélyéhez: hogyan tört meg kevesebb mint huszonnégy óra alatt az a fegyveres apparátus, amely előző este még tüntetőkre lőtt.

8. A hadsereg megtörése

December 22-én reggel Bukarest első pillantásra ismét nyugodtnak tűnt. Jártak a villamosok, kinyitottak az üzletek, a belvárosban pedig eltakarították az előző esti összecsapások nyomait. A felszín alatt azonban már egészen más város ébredt. A lövésekről szóló hírek eljutottak a gyárakba, az éjszakai műszakok dolgozói találkoztak a menekülő tüntetőkkel, és a telefonokon keresztül gyorsan terjedt, hogy a rendszer saját fővárosában ölt meg embereket. Az előző napi nagygyűlés megszervezett tömegével szemben most spontán oszlopok indultak a központ felé.

Egyes gyárak vezetői megpróbálták ezt megakadályozni. Volt, ahol bezárták, másutt állítólag le is hegesztették a kapukat, hogy a munkások ne juthassanak ki. A próbálkozások azonban többnyire kudarcot vallottak. A tömeg növekedett, ahogy a különböző üzemekből érkező csoportok egyesültek, és egyre több lakó csatlakozott hozzájuk. A hatalom előző nap még maga irányította, mikor és merre vonuljanak a munkások; huszonnégy órával később már akadályokat kellett emelnie eléjük.

A hadsereg több ponton megpróbálta feltartóztatni az előrenyomulást. Egységeket vezényeltek a Turbomecanica környékére, a Drumul Tabereire, a Gorjului térre és más fontos útvonalakra. Figyelmeztető lövések is eldördülhettek, de ezek már nem érték el a kívánt hatást. A katonák előtt olyan tömegek álltak, amelyek létszáma folyamatosan nőtt, és a kordonsorokat helyenként egyszerűen körülölelték. A katonák közül egyre többen kezdtek beszélgetni az emberekkel, majd felbomlottak az alakzatok.

A rendszer egyik alapvető problémája most vált láthatóvá. A hadsereg nagyrészt sorkatonákból állt, akik nem egy társadalomtól elkülönült hivatásos kaszthoz tartoztak. Ugyanazokból a falvakból és városrészekből érkeztek, mint a velük szemben álló munkások. Sok tüntető maga is nemrég teljesített katonai szolgálatot, és tudta, milyen körülmények között élnek a laktanyákban a fiatal sorkatonák. A katonák számára pedig egyre nehezebb volt ellenségként tekinteni arra a tömegre, amelyből akár saját szüleik, testvéreik vagy barátaik is előléphettek volna.

A fraternizálás ezért nem valamiféle romantikus mellékjelenség volt, hanem a rendszer katonai összeomlásának egyik legfontosabb mechanizmusa. A

tüntetők odamentek a páncélozott járművekhez, beszéltek a katonákkal, felszólították őket, hogy ne lőjenek, és gyakran azt kiabálták nekik, hogy ők is a nép fiai. A hadsereg fegyelme addig működhetett, amíg a tömeget rendbontó csoportként lehetett azonosítani. Amikor azonban több tízezer ember indult a központ felé, ez a kép egyre tarthatatlanabbá vált.

A Központi Bizottság épületében eközben Ceaușescu még mindig katonai megoldást keresett. A környék védelmét megerősítették: reggel hét körül tizennégy harckocsi, negyvenöt páncélozott szállító jármű és több mint ezer katona, illetve belügyi fegyveres tartózkodott az épület közelében. Papíron ez jelentős erőt képviselt. Néhány órával később azonban ezeknek az egységeknek a nagy részét visszavonták a székház elől, és a vezetés gyakorlatilag védtelenül maradt a beáramló tömeggel szemben.

A fordulat egyik központi alakja Vasile Milea honvédelmi miniszter volt. Az előző nap folyamán többször személyesen irányította a fővárosban végrehajtott katonai műveleteket, ezért később kialakult mártírképe könnyen elfedheti, hogy a hadsereg december 21-i fellépéséért ő is felelősséget viselt. December 22-én reggel azonban a helyzet már

megváltozott. A katonák között nőtt a bizonytalanság, egységeket fegyvereztek le a tömegben, és egyre kevésbé volt világos, végrehajtanák-e a parancsot, ha ismét közvetlenül civilekre kellene lőniük.

Milea halála 9 óra 30 perc körül következett be. A későbbi vizsgálatok szerint egy Ceaușescuval folytatott megbeszélés után a Központi Bizottság hatodik emeletén lévő irodába ment, pisztolyt kért, majd egyedül maradt. Lövés érte, és röviddel később meghalt. A hivatalos változat öngyilkosság volt, de szinte azonnal elterjedt az a történet is, hogy Ceaușescu lövette le, mert Milea nem volt hajlandó folytatni a tömeg elleni fellépést. A későbbi vallomások és vizsgálatok többsége inkább az öngyilkosság mellett szólt, de a kérdés a forradalom egyik tartós vitájává vált.

A részleteknél fontosabb lett a hír hatása. 10 óra 58 perckor a rádió országos szükségállapotot jelentett be, betiltotta az öt főnél nagyobb gyülekezéseket, és röviddel utána közölte Milea halálát. A közlemény nem egyszerűen egy miniszter öngyilkosságáról beszélt, hanem árulónak nevezte, aki állítólag együttműködött a rendszer ellenségeivel. A vezetés ezzel ismét ugyanazt a reflexet követte: a válságot nem saját döntéseinek következményeként, hanem hűtlenség és összeesküvés

eredményeként magyarázta.

A hatás azonban az ellenkezője lett annak, amit vártak. A katonák körében a miniszter halálhíre zavart és pánikot keltett, a tüntetők pedig azt kezdték terjeszteni, hogy Mileát azért ölték meg, mert megtagadta a népre lövetést. Ez a történet hamarosan valóságos politikai erővé vált, függetlenül attól, hogy pontosan mennyi igaz belőle. Ha a hadsereg főnökét maga Ceaușescu pusztította el, akkor a katonák számára még könnyebb volt úgy látni, hogy nem az államot, hanem egy elszigetelődött vezetőt védenek.

Milea halála után Victor Atanasie Stănculescu került döntő helyzetbe. Ő maga később azt állította, hogy a korábbi napokban megpróbálta kivonni magát az eseményekből, még azt is elérte, hogy begipszeljék a lábát, mintha sérült lenne. December 22-én azonban Ceaușescu magához rendelte, és gyakorlatilag neki kellett átvennie a hadsereg irányítását. A helyzetet tovább bonyolította, hogy több magas rangú tiszt, köztük Nicolae Eftimescu és Gheorghe Voinea is jelen volt, így a parancsnoki lánc néhány órára nem egyetlen ember kezében összpontosult.

A döntő lépés a Központi Bizottság köré vezényelt erők visszavonása volt. A szenátusi vizsgálóbizottság későbbi anyagai szerint Stănculescu adott parancsot arra, hogy a katonai egységek térjenek vissza a laktanyákba. Ezzel a hadsereg gyakorlatilag megszűntette a székház közvetlen katonai védelmét. A rendszer formálisan még működött, Ceaușescu még mindig államfő és főparancsnok volt, de a parancsai mögül eltűnt az az erő, amely nélkül egy diktatúra utolsó döntései pusztá szavakká válnak.

Ez a pillanat legalább olyan fontos volt, mint az előző napi sikítás. December 21-én a tömeg engedelmissége tört meg. December 22-én délelőtt a fegyveres apparátus engedelmissége kezdett megszűnni. A kettő között kevesebb mint huszonnégy óra telt el. A rendszer azért omlott össze ilyen gyorsan, mert a politikai és katonai bomlás egymást erősítette: minél nagyobb lett a tömeg, annál bizonytalanabbá váltak a katonák, és minél kevésbé ellenkeztek a katonák, annál több ember mert az utcára menni.

Ceaușescu ekkor még mindig megpróbálta újra eljátszani az előző napi jelenetet. Megjelent a Központi Bizottság erkélyén, és beszélni próbált az egyre nagyobb tömeghez. Csakhogy most már nem az üzemi pártbizottságok által összegyűjtött emberek álltak előtte.

Nem voltak kijelölt sorok, előre kiosztott transzparenszek és vezényelt jelszavak. Az erkély ugyanaz volt, de a tér teljesen megváltozott.

A tömeg nem hagyta beszélni. A hangját elnyomták a kiáltások, és a jelenetnek már nem volt olyan pontja, ahová vissza lehetett volna térni. Egy nappal korábban a megszakítás után még sikerült folytatnia a beszédet, béremelést ígérnie és befejeznie a rendezvényt. December 22-én erre már nem volt lehetőség. A politikai rituálé másodszor is megbukott, de most véglegesen.

A székházban gyorsan terjedt a felismerés, hogy az épületet nem lehet megtartani. Az utcákon egyre több ember jelent meg, a katonai kordonok visszahúzódtak, és a bejáratoknál a tömeg nyomása folyamatosan nőtt. A vezetés tagjai közül többen már saját menekülésükkkel foglalkoztak. Az államapparátus, amely előző nap még tízezrek mozgását tudta óráról órára megszervezni, most nem tudta biztosítani saját első számú vezetőjének távozását sem.

A megoldás a tető lett. Helikoptert rendeltek a Központi Bizottság székházához, és nem sokkal dél után Nicolae és Elena Ceaușescu több közeli munkatársukkal együtt feljutott az épület tetejére. A történetben van

valami különös szimmetria: ugyanabban az épületben, amelynek erkélyéről a vezető egy nappal korábban még százezresnek szánt tömeg előtt akarta demonstrálni uralmát, most a tető jelentette az egyetlen kijáratot.

A helikopter felszállt, miközben az emberek már betörték az épületbe. A rendszer bukásának televíziós képei közül később talán a helikopter vált a legismertebbé, de a politikai vég valójában már korábban bekövetkezett. Ceaușescu attól a pillanattól nem volt többé tényleges államfő, amikor a hadsereg nem volt hajlandó megtartani számára a teret.

A tömeg ezután elárasztotta a székházat. Daniel Păcuraru visszaemlékezése szerint az elsőként bejutók között egyszerre volt jelen az eufória és a félelem. A folyosókon emberek próbálták visszatartani a mögöttük érkezőket, mert maguk sem tudták, mit találnak odabent. Fegyverek, irodák, márványlepcsők és a hatalom addig elérhetetlen termei nyíltak meg előttük. A diktatúra központja néhány perc alatt elvesztette azt a misztikus távolságot, amely évtizedeken át körülvette.

Az erkélyre hamarosan új emberek léptek ki. Forradalmárok, katonák, színészek, értelmiségiek és olyan politikai szereplők, akik közül néhányan néhány

órával korábban még ismeretlenek voltak a tömeg számára. A tér lent ismét megtelt, de most már senki sem irányította központilag, mikor kell tapsolni és mit kell kiabálni. A régi színpad megmaradt, a szerepek azonban teljesen kicserélődtek.

Mégsem következett el azonnal a béke. Ceaușescu menekülésével a diktatúra politikai központja összeomlott, de az állam fegyveres rendszere, kommunikációja és parancsnoki struktúrái nem tűntek el egy pillanat alatt. Éppen ellenkezőleg: december 22. estéjétől kezdődött a forradalom legvéresebb és egyben legrejtélyesebb szakasza. Lövöldözés tört ki Bukarestben és más városokban, ismeretlen „terroristákról” érkeztek jelentések, katonai alakulatok lőttek egymásra, és több ember halt meg Ceaușescu távozása után, mint előtte.

Ez a későbbi káosz újabb kérdést vet fel a december 21-i nagygyűlés kapcsán is. Ha a forradalom utáni órákban ennyi hamis riasztás, félreértés és tévesen azonosított ellenség keletkezhetett, akkor mennyire bízhatunk abban, hogy a nagygyűlés néhány másodpercéről fennmaradt későbbi emlékek pontosan azonosították az első hang forrását? A román forradalom egyik legfontosabb sajátossága éppen az, hogy a bizonytalanság nemcsak a történészek problémája volt.

Maga az esemény is bizonytalanságban zajlott.

December 21-én az emberek nem tudták, miért futnak. December 22-én este a katonák sokszor nem tudták, kire lőnek. A két nap között Ceaușescu eltűnt a hatalomból, de a félelem mechanizmusa nem tűnt el vele együtt. Ezért a forradalom története nem zárható le a helikopter felszállásával. A diktátor bukásának pillanata és az új rend megszületése között még ott volt néhány olyan nap, amelynek eseményei máig legalább annyi kérdést hagytak maguk után, mint a Palota téren felhangzó első sikítás.

9. A „terroristák” éjszakája

Ceaușescu helikopterének felszállása nem vetett véget az erőszaknak. Éppen ellenkezőleg: a forradalom legvéresebb szakasza ezután kezdődött. Bukarestben december 22. estétől 24. estig halt meg a legtöbb ember, a legtöbb áldozat pedig december 23-án esett. Siani-Davies adatai szerint a hadsereg is súlyos veszteségeket szenvedett, miközben a milícia és a Securitate tagjai közül is sokan meghaltak.

A lövöldözés intenzitását jól mutatja az elhasznált lőszer mennyisége. A forradalom napjaiban a hadsereg összesen több millió lövedéket használt fel, egyetlen bukaresti alakulat pedig több mint százhatvanezer töltényt és több mint ezer gránátot lőtt el. Ehhez képest a kulcsfontosságú épületekben keletkezett fizikai kár meglepően korlátozott maradt. A televízió székháza és a Központi Bizottság épülete szinte sértetlenül került ki a harcokból, miközben a környező házak közül több súlyosan megrongálódott. Ez az aránytalanság később táplálta azt a gyanút, hogy az erőszak egy része mesterségesen előidézett káosz volt.

A „terroristák” szinte azonnal a forradalom központi szereplőivé váltak, noha senki sem tudta világosan

megmondani, kik ők. Egyes híradások Ceaușescu fanatikusan hűséges securitatus egységeiről beszéltek, mások külföldi zsoldosokat, arab kiképzőket vagy különleges mesterlövészeket emlegettek. A televízióban újabb és újabb riasztások hangzottak el, és a fegyveres alakulatok olyan ellenséget kerestek, amelynek pontos helyét, létszámát és parancsnoki struktúráját senki sem ismerte.

A félelem önmagát erősítette. Ha valahonnan egy lövés eldördült, több egység válaszolt rá, sokszor anélkül, hogy látta volna, ki lőtt. A másik épületből érkező válaszlövéseket aztán újabb „terrorista támadásként” értelmezték. A rendszer összeomlásával a parancsnoki láncok részben szétestek, egymást nem ismerő katonai, belügyi és újonnan felfegyverzett civil csoportok kerültek ugyanarra a területre, és gyakran nem tudták, ki tartozik hozzájuk és ki az ellenség.

A december 21-i nagygyűlés pánikjával ezért különös párhuzam alakult ki. Ott egy megmagyarázhatatlan zajra emberek kezdtek futni, majd a futás maga bizonyította számukra, hogy veszély van. December 22. után egy ismeretlen lövésre katonák kezdtek tüzelni, majd a válaszlövések megerősítették bennük, hogy valóban támadás alatt állnak. Mindkét esetben az

információhiány és a félelem gyorsabban terjedt, mint a bizonyítható tény.

A harcok elsősorban olyan helyeken koncentrálódtak, amelyeknek politikai vagy katonai jelentőségük volt: a televízió és a rádió székháza, a honvédelmi minisztérium, a Központi Bizottság épülete és az otopeni repülőtér környéke. Az összecsapások rendszerint nem folyamatos frontvonalat alkottak, hanem hosszabb csendes időszakokat szakítottak meg rövid, rendkívül intenzív tűzharcok. Siani-Davies szerint Románia mintegy kétszázhatvan városa közül harminchétben tört ki lövöldözés; a harcok különösen gyakran olyan helyeken jelentek meg, ahol katonai helyőrség működött.

Ez önmagában sem bizonyítja, hogy nem léteztek szervezett fegyveres Ceaușescu-hű csoportok. A források egy része valóban utal olyan személyekre, akik az új hatalommal szemben fegyvert használhattak. A probléma inkább az, hogy a későbbi vizsgálatok nem tudtak azonosítani olyan egységes „terrorista hadsereget”, amely megfelelt volna annak a képnek, amelyet a forradalom napjaiban a televízió és a közbeszéd kialakított.

A december 22. utáni áldozatok nagy száma így a román forradalom egyik legnehezebb kérdésévé vált. Ceaușescu már menekült, a hadsereg hivatalosan a forradalom oldalára állt, az új politikai vezetés pedig fokozatosan átvette a televíziót és más stratégiai intézményeket. Mégis ekkor kezdődött a legsúlyosabb vérontás. Ez a tény később minden értelmezés számára problémát jelentett, mert nehezen illeszkedett ahhoz az egyszerű történethez, amelyben az egyik oldalon állt a diktatúra, a másikon pedig az azt legyőző nép.

A zűrzavar politikai következménye ugyanakkor világos volt. A „terroristák” létezéséről szóló hírek lehetővé tették, hogy az új vezetés úgy jelenjen meg, mint amely nem egyszerűen átveszi a hatalmat, hanem megvédi a forradalmat egy láthatatlan ellenforradalomtól. A Nemzeti Megmentési Front vezetői a televízióban intéztek felhívásokat az országhoz, a hadsereg pedig hirtelen nem a december 21-i sortüzek egyik felelős intézményeként, hanem a forradalom védelmezőjeként jelent meg.

Ebben a folyamatban a hadsereg önképe is átalakult. Milea halála mártírtörténétté vált, a katonákról pedig egyre inkább úgy beszéltek, mint akik az utolsó pillanatban megtagadták a diktátor parancsait és a nép

mellé álltak. Ez a kép részben igaz volt, de csak december 22. délelőttjétől. Az előző nap és Temesváron a hadsereg egységei részt vettek a represszióban. A forradalom utáni narratíva azonban gyorsan elválasztotta egymástól a „néppel együtt harcoló hadsereget” és a homályosan meghatározott „terroristákat”.

A homály önmagában politikai erővé vált. Minél kevésbé lehetett megmondani, honnan jönnek a lövések, annál könnyebben lehetett minden újabb lövöldözést ugyanannak az ellenségnek tulajdonítani. A televízióban bement riasztások gyakran azonnali katonai reakciót váltottak ki, és egyes esetekben a téves információk újabb lövöldözésekhez vezethettek. A forradalom utolsó napjaiban így a kommunikáció nem egyszerűen beszámolt a harcokról, hanem maga is része lett azoknak.

A történet különösen tragikus példája az otopeni repülőtér környékén történt. Az egymás segítségére küldött katonai egységek közötti azonosítási problémák és félreértések halálos tűzharchoz vezettek. Hasonló esetek másutt is előfordultak: az egyik fegyveres csoport a másikat támadónak vélte, a másik visszalőtt, és a kölcsönös tűz percek alatt megerősítette mindkét oldalt abban, hogy valódi ellenséggel áll szemben. A későbbi

nyomozások számára az ilyen események rekonstruálása szinte ugyanolyan nehéznek bizonyult, mint a nagygyűlés első zajának azonosítása.

A december 21-i és 22-i káosz között mégis van egy lényeges különbség. A nagygyűlésen a bizonytalanság alulról terjedt: a tömeg tagjai egymás reakcióiból próbálták megérteni, mi történik. A következő napokban a bizonytalanság már intézményes szintre került. Katonai parancsnokok, televíziós szerkesztők és politikai vezetők is hiányos vagy téves információk alapján döntöttek, miközben ezeknek a döntéseknek fegyveres következményei voltak.

Ceaușescu közben már nem Bukarestben volt. Menekülésének útvonala önmagában is jól mutatja, mennyire gyorsan fogyott el körülötte az állam. A helikopter először Snagovban szállt le, ahol a házaspár rövid időre visszakerült egy olyan környezetbe, amely még a hatalmukhoz tartozott. Ceaușescu telefonon próbált tájékozódni, majd ismét felszálltak. A pilóta, Vasile Maluțan később azt mondta, hogy attól tartott, radar alapján követik őket és lelőhetik a gépet, ezért végül leszállt egy mezőn Titu közelében.

Ettől a pillanattól a Román Szocialista Köztársaság elnöke gyakorlatilag autóstoppos menekülővé vált. Előbb Nicolae Deca orvos autójába kerültek, majd egy másik járműbe szálltak át, és Târgoviște felé haladtak. Az út során Ceaușescu még mindig abban reménykedett, hogy talál olyan helyi párt- vagy katonai vezetőket, akik engedelmeskednek neki. A hálózat azonban, amely néhány órával korábban még országos parancsokat továbbított, már nem működött számára.

A menekülésnek utólag különböző értelmezései születtek. Silviu Brucan azt állította, hogy Ceaușescu eleve Târgoviște környékén akart ellenállási központot kialakítani. Előkerültek olyan dokumentumok is, amelyek szerint már korábban készültek evakuálási tervek külső támadás vagy belső államcsíny esetére. Siani-Davies azonban óvatosságra int: a dokumentumok hitelessége és tényleges alkalmazása nem bizonyított, és maga a menekülés inkább kapkodó rögtönzésnek tűnik, mint egy előre kidolgozott terv végrehajtásának.

A házaspárt végül Târgoviște közelében vették őrizetbe, majd az UM 01417-es katonai egységbe vitték. Az a politikai vezető, aki egy nappal korábban még több tízezer ember előtt beszélt, most egy laktanyai helyiségben ült néhány katonával. Az örök helyzete

legalább olyan különös volt, mint a foglyoké. Nem tudták biztosan, ki irányítja az országot, milyen parancsok érvényesek, vagy hogy megpróbálja-e valaki kiszabadítani Ceaușescuékát.

A kinti lövöldözés ezt a félelmet csak erősítette. Ha valóban létezett egy szervezett, Ceaușescuhoz hű „terrorista” hálózat, akkor Târgoviște logikus célpont lehetett volna. Ha nem létezett, a katonák akkor is elhihették, hogy bármelyik pillanatban támadás érheti őket. A forradalom információs káosza a laktanya falai közé is bejutott, és a foglyok sorsa ennek megfelelően egyre sürgetőbb politikai kérdéssé vált.

December 24-én az új vezetés rendkívüli katonai törvényszék felállításáról döntött. A hivatalos indok nemcsak a Ceaușescu-házaspár felelősségre vonása volt, hanem az is, hogy a kivégzés lezárhatja a fegyveres ellenállást. Ez a feltételezés fontos kapcsolatot teremt a „terroristák” története és a karácsonyi per között. Ha az ismeretlen lövészek valóban a diktátor parancsára harcoltak, akkor vezetőjük halála véget vethetett a harcnak; ha azonban a lövöldözés nagy része félreértésekből, téves riasztásokból és baráti tűzből fakadt, akkor a kivégzésnek egészen más jelentése van.

Karácsony első napján ezért nem egyszerően két bukott diktátor állt bíróság előtt. Velük együtt ott volt a forradalom valamennyi bizonytalansága is: Temesvár halottai, a december 21-i nagygyűlés, Milea halála, a hadsereg szerepe, a „terroristák”, valamint az a kérdés, ki beszélhet mostantól a román nép nevében. A per kevesebb mint másfél óráig tartott, az ítélet pedig néhány perccel később már végre is hajtották.

Ceaușescu számára a történet különös módon visszatért december 21-éhez. A Palota tér erkélyén még „provokációról” beszélt. Menekülés közben és a târgoviștei tárgyaláson már „államcsínyt” emlegetett. A magyarázat lényege mindvégig ugyanaz maradt: valaki más szervezte azt, amit maga előtt látott. Azt a lehetőséget, hogy az emberek saját elhatározásukból fordultak ellene, az utolsó pillanatig sem tudta elfogadni.

Ezért a târgoviștei per nem egyszerű függelék a sikítás történetéhez. Ugyanannak a gondolkodásnak a végpontja. December 21-én Ceaușescu még azt kérdezte, ki provokálta a tömeget. Négy nappal később azt kérdezte, ki hajtotta végre az államcsínyt. Mindkét kérdésből ugyanaz az előfeltevés hiányzott: hogy talán nem volt szükség olyan központra, amely mindenkit irányított.

A román forradalom legnagyobb rejtélyei ezért gyakran abból születnek, hogy utólag egyetlen kéz nyomát keressük ott, ahol sok, egymástól részben független folyamat találkozott. Ez igaz lehet a december 21-i zajra, a hadsereg összeomlására és a december 22. utáni lövöldözések egy részére is. Az összeesküvések létezését nem lehet eleve kizárni, de a történet bizonyos részei anélkül is érthetővé válnak, hogy mindent egyetlen titkos tervhez kapcsolnánk.

A Palota téren egy megriadt tömeg kezdett futni. Két nappal később egy megriadt ország kezdett lövöldözni egy láthatatlan ellenségre. A két jelenet között összeomlott egy diktatúra, de a félelem, amely évtizedeken át fenntartotta, nem tűnt el vele együtt. Ez lett a Ceaușescu utáni első napok egyik legtragikusabb öröksége.

10. Târgoviște

A târgoviștei per kezdete előtt a végkifejlet lényegében már eldőlt. A katonai egységbe érkező helikopterek nemcsak bírákat, ügyészeket és ügyvédeket hoztak, hanem a kivégzés végrehajtására kijelölt katonákat is. Siani-Davies szerint Andrei Kemenicit, a laktanya parancsnokát már a tárgyalás megkezdése előtt megkérték arra, hogy jelölje ki a kivégzés helyét. Ez önmagában sokat elárul arról, mennyire tekinthető valódi büntetőeljárásnak az, ami karácsony első napján lezajlott.

A tárgyalás rövid volt, a későbbi források az időtartamát sem teljesen azonosan adják meg, de abban nincs vita, hogy kevesebb mint másfél órán belül minden eldőlt. A bíróságot Gică Popa ezredes vezette, a vádat Dan Voinea katonai ügyész képviselte, Nicolae Teodorescu és Constantin Lucescu pedig a védelmet látta el. A védelem azonban alig különbözött a vádtól. Az ügyvédek nem próbálták érdemben megcáfolni a vádakát, és összegzésükben maguk is ügyfeleik ellen beszéltek.

Ceaușescu ezzel szemben egyetlen ponthoz makacsul ragaszkodott: nem ismerte el a törvényszék joghatóságát.

Azzal érvelt, hogy ő továbbra is a Román Szocialista Köztársaság elnöke és a fegyveres erők főparancsnoka, ezért csak a Nagy Nemzetgyűlés vonhatja felelősségre. A bírák ezzel szemben abból indultak ki, hogy a forradalom megszüntette a régi rendszer legitimációját, és az új hatalom nevében járnak el. A tárgyalás így már az első percektől nem egyszerűen büntetőeljárás, hanem két egymással összeegyeztethetetlen legitimáció összeütközése lett.

A vádpontok között népirtás, az államhatalom aláásása, az ország gazdaságának tönkretétele és fegyveres akciók szervezése szerepelt. A probléma nem az volt, hogy a Ceaușescu-rendszer súlyos bűnök nélkül maradt volna, hanem hogy a konkrét vádpontokhoz alig mutattak be bizonyítékot. A népirtás vádját ráadásul olyan halálozási számokra építették, amelyek már néhány héten belül tarthatatlanná váltak. A tárgyalás idején hatvanezer vagy még több áldozatról beszéltek, miközben a tényleges veszteségek ennek töredékét tették ki.

Hasonlóan bizonytalan volt a külföldi bankszámlák története. A forradalom napjaiban széles körben elterjedt, hogy a Ceaușescu család milliárdokat menekített külföldre, és a televíziós közleményekben ez

is a vádak között jelent meg. A svájci hatóságok valóban befagyasztottak minden esetlegesen fellelhető vagyont, de az első vizsgálatok nem találtak olyan pénzeket, amelyek megfeleltek volna a közbeszédben szereplő összegeknek. A későbbi román vizsgálatok sem igazolták azt az egyszerű képet, amely szerint a diktátorpár mesés magánvagyonot rejtett el külföldön.

A tárgyalás egyik legérdekesebb vonása éppen az, hogy Ceaușescu még ekkor sem látta saját rendszerét összeomlottnak. Amikor a bírák a románok nélkülözéséről beszéltek, ő továbbra is azt állította, hogy az emberek soha nem éltek ilyen jól. A munkásosztály támogatásában is hitt, és azt mondta, a nép fel fog lépni azok ellen, akik külföldi segítséggel államcsínyt hajtottak végre. A december 21-i „provokáció” gondolata itt már teljes összeesküvés-elméletté szélesedett: nem a társadalom lázadt fel, hanem árulók és külső erők támadták meg az államot.

Ez a gondolkodás azért fontos a Palota tér történetéhez, mert azt mutatja, hogy Ceaușescu számára a nagygyűlés megszakadása nem lehetett spontán. Ha valaki egész politikai rendszerét arra építette, hogy ő testesíti meg a munkások, a nemzet és az állam érdekeit, akkor egy ellene forduló munkástömeg létezését

logikailag is nehéz volt elfogadnia. Aki ellene tüntetett, annak ezért vagy félrevezetettnek, vagy külföldről irányítottak, vagy árulónak kellett lennie.

A tárgyalás közben a valóságos felelősség feltárására nem maradt idő. Nem vizsgálták részletesen, pontosan ki adott parancsot Temesváron a fegyverhasználatra, milyen döntések születtek december 21-én Bukarestben, és hogyan működött a parancsnoki lánc a lövöldözések idején. Nem idéztek tanúkat, nem mutattak be olyan dokumentumokat, amelyek segítségével egy későbbi történész vagy bíróság pontosan rekonstruálhatta volna a döntéseket. A per nem a bizonyításra, hanem a gyors lezárásra szolgált.

Az ítélet halál volt, azonnali végrehajtással. A Ceaușescu házaspárt kivitték az udvarra, megkötözték a kezüket, majd kivégezték. A hivatalos változat szerint a kivégzőosztag egyes tagjai a parancs elhangzása előtt tüzelni kezdtek, ezért a tényleges kivégzés teljes egészében nem került filmre. Ez újabb legendáknak adott teret, amelyek később odáig jutottak, hogy egyesek még a holttestek személyazonosságát is megkérdőjelezték. A bizalmatlanság olyan mély volt, hogy a forradalom egyik legjobban dokumentált eseményéről is alternatív történetek sora született.

A holttesteket Bukarestbe vitték, de még ez sem ment zökkenőmentesen. Egy ideig a Steaua stadion leszállóhelyén maradtak, mielőtt a katonai kórházba szállították, majd később a Ghencea temetőben temették el őket. A rendszer, amely életében szinte minden mozdulatukat szigorúan koreografálta, haláluk után néhány órával már azt sem tudta biztosan megszervezni, hová kerüljenek a holttestek.

A kivégzéshez az új hatalom később fontos politikai érvet kapcsolt. Silviu Brucan szerint a helyzet lényegesen megváltozott, miután nyilvánosságra került, hogy Nicolae és Elena Ceaușescu meghalt. Azt állította, hogy egyes elfogott fegyveresek azt mondták, addig köti őket a házaspár védelmére tett eskü, amíg saját szemükkel meg nem bizonyosodnak a halálukról. Ez a történet jól illeszkedett ahhoz a magyarázathoz, amely szerint a december 22. utáni lövöldözést Ceaușescuhoz hű terroristák folytatták.

A nehézség az, hogy a kapcsolat sohasem bizonyosodott be ilyen egyszerűen. A lövöldözés valóban csökkent a kivégzés után, de ebből nem következik automatikusan, hogy egységes terrorista hálózat kapott volna parancsot a harc beszüntetésére. Addigra a katonai egységek közötti kommunikáció is rendeződött, egyre

világosabbá vált, mely objektumokat ki véd, és az első napok pánikja is fokozatosan alábbhagyott. Az időbeli egybeesés tehát önmagában nem bizonyítja az ok-okozati kapcsolatot.

A per gyorsasága külföldön már akkor is kényelmetlen kérdéseket vetett fel. A kezdeti eufória mellett megjelentek azok a hangok, amelyek szerint egy nyilvános, bizonyítékokon alapuló eljárás sokkal többet mondhatott volna el a diktatúra működéséről. Siani-Davies szerint az Egyesült Államok sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a tárgyalás nem volt nyílt és nyilvános, Lech Wałęsa is bírálta a döntést, Eduard Sevardnadze pedig később azt mondta, rossz benyomást tett rá a kivégzés. Romániában viszont a kezdeti közvélemény jóval elfogadóbb volt, amit a diktatúra iránt felhalmozódott harag is magyarázott.

A tárgyalás legnagyobb történeti ára talán nem is maga a kivégzés volt, hanem az elveszített lehetőség. Ceaușescu nyilvános, szabályos perében előkerülhettek volna a decemberi döntések dokumentumai, a pártvezetés belső vitái, a Securitate és a hadsereg parancsai, valamint azok az emberek, akik a rendszer utolsó napjaiban közvetlenül végrehajtották vagy megtagadták az utasításokat. Ehelyett a román

társadalom egy rövid, kiabálással és kölcsönös vádaskodással teli felvételt kapott, majd két holttest képét.

Ennek következményeit évtizedekig viselte a román történeti emlékezet. Mivel a diktátor nem beszélhetett hosszabban saját döntéseiről, és a rendszer kulcsszereplőit nem szembesítették vele nyilvánosan, a hiányzó válaszok helyét gyorsan legendák töltötték ki. Ki szervezte a forradalmat? Ki adott parancsot a lövöldözésre? Kik voltak a terroristák? Miért halt meg Milea? Miért bomlott fel a nagygyűlés? A kérdések egymásra rakódtak, és az egyetlen biztosnak tűnő magyarázat az lett, hogy a látható események mögött valamilyen rejtett történetnek kell lennie.

Ezért a târgoviștei per egyenes vonalban vezet vissza a december 21-én 12 óra 31 perckor kezdődő beszéd első perceihez. A nagygyűlésen egy ismeretlen hanghoz kezdtek magyarázatokat keresni, a forradalom után pedig egy egész rendszer összeomlásához. A román történelem következő évtizedeiben a két kérdés gyakran összefonódott: aki úgy gondolta, hogy a forradalom előre megszervezett államcsíny volt, az a nagygyűlés zavarát is egy terv első lépéseként értelmezte; aki spontán népfelkelést látott 1989 decemberében, az inkább

véletlen vagy alulról induló eseményt keresett a sikítés mögött.

A bizonyítékok azonban egyik teljes történetet sem teszik problémamentessé. A forradalomnak voltak spontán tömegmozgalmai, de léteztek hatalmi csoportok is, amelyek nagyon gyorsan alkalmazkodtak az összeomláshoz. Voltak valódi lövöldözések, de sok esetben baráti tűz és hamis riasztás is. Léteztek biztonsági és katonai különleges egységek, de ez nem bizonyítja, hogy minden rejtélyes eseményt ők szerveztek. A történet éppen azért nehéz, mert több igazság létezhet egyszerre anélkül, hogy egyetlen mindent megmagyarázó forgatókönyvvé állna össze.

A Palota téren négy nappal korábban a rendszer azért omlott össze egy pillanatra, mert a tömeg eltért a kijelölt szerepétől. Târgoviștén ennek éppen az ellenkezője történt: minden szereplő tudta, mi következik, és a forgatókönyv végig működött. A bírák ítélték, az ügyészek vádoltak, a védők is vádoltak, a katonák végrehajtották a halálos ítéletet. A forradalom legimprovizatívabb napjai után a diktátor életének utolsó órája ismét gondosan megszervezett állami rituálé lett. Csakhogy ezúttal nem Ceaușescu írta a forgatókönyvet.

11. A forradalom emlékezete

A román forradalom története szinte azonnal emlékezhatháborúvá vált. Már 1990 első hónapjaiban egymással versengő magyarázatok születtek arról, mi történt valójában: spontán népfelkelés, előre megszervezett államcsíny, külföldi beavatkozás, a Securitate utolsó harca vagy ezek valamilyen kombinációja. Peter Siani-Davies később éppen azért tartotta különösen nehéznek a román események történeti rekonstrukcióját, mert a résztvevők saját politikai tapasztalataik és érdekeik alapján eltérő „forradalmi forгатókönyvekbe” rendezték ugyanazokat az eseményeket.

A vita nem egyszerűen arról szólt, hogy ki mire emlékszik. A forradalom értelmezése közvetlenül összekapcsolódott az új rendszer legitimitásával. Ha 1989 decemberét spontán népfelkelésként értelmezték, akkor a hangsúly Temesváron, az utcai tüntetőkön, a halottakon és azon volt, hogy a társadalom maga döntötte meg Ceaușescut. Ha viszont államcsínyként, akkor Ion Iliescu, a Nemzeti Megmentési Front, a hadsereg vezetése és a régi pártelit bizonyos szereplői kerültek a történet középpontjába. A két narratíva

sokszor úgy jelent meg, mintha csak az egyik lehetne igaz.

Pedig a kettő nem feltétlenül zárja ki egymást. Az, hogy Temesváron és Bukarestben emberek saját elhatározásukból mentek az utcára, nem jelenti azt, hogy a rendszer összeomlása után ne próbáltak volna különböző politikai csoportok hatalmi pozíciót szerezni. És az sem teszi semmissé a tüntetők szerepét, ha egyes katonai vagy pártvezetők már december 22. előtt keresték Ceaușescu utáni lehetőségeiket. A forradalom és a hatalomátvétel nem ugyanaz a kérdés, még akkor sem, ha időben egymásba csúsztak.

A történetírás egyik nagy problémája éppen az lett, hogy a bizonyítékokat gyakran már kész magyarázatokhoz választották ki. Egy visszaemlékezésben szereplő szovjet állampolgár könnyen lett a külföldi beavatkozás bizonyítéka, egy securitatis vallomása a belső összeesküvésé, egy tüntető emléke pedig a spontán forradalomé. Ahelyett, hogy a forrásokból építették volna fel a történetet, sokszor a történethez keresték meg a megfelelő forrásokat.

Bogdan Murgescu és munkatársai ezért már a 2000-es évek közepén különösen fontosnak tartották a forradalom

kutatásának módszertani megtisztítását. Az általuk szerkesztett kötet előszavában hangsúlyosan jelenik meg az igény arra, hogy egymással versengő értelmezések kerüljenek egy helyre, külföldi és román kutatók egyaránt részt vegyenek a vitában, és a tanulmányokat szakmai bírálatnak vessék alá. A cél éppen az volt, hogy a forradalom története ne egyetlen intézmény vagy politikai csoport hivatalos elbeszélése legyen.

Ez azonban nehezebb feladatnak bizonyult, mint más történelmi eseményeknél. Az 1989-es forradalom résztvevőinek jelentős része még élt, sokan politikai szereplők lettek, és a különböző intézmények maguk is részesei voltak annak, amit később vizsgálniuk kellett. A hadsereg saját szerepéről készített jelentései, a Securitate egykori tisztjeinek visszaemlékezései vagy az új politikai elit nyilatkozatai ezért nem semleges dokumentumok. Mindegyik értékes forrás, de mindegyiket annak tudatában kell olvasni, hogy szerzője egyben saját múltját is magyarázza.

A december 21-i nagygyűlés különösen alkalmas lett arra, hogy ezek a viták összesűrűsödjének benne. Ha valaki bizonyítani akarja, hogy a forradalmat kívülről szervezték meg, könnyen a titokzatos hangra, a szovjet „turistákra” vagy a különleges katonai járművekre

mutathat. Ha a Securitate belső lázadását keresi, a GELA-gránátokat vagy a biztonsági szolgálatok közötti rivalizálást helyezheti előtérbe. Ha spontán felkelést lát, akkor a Turbomecanica munkásainak „Temesvár!” kiáltása, Radu Silaghi jelenléte vagy az első rendszerellenes jelszavak lesznek a meghatározó részletek.

A probléma nem az, hogy ezek közül valamelyik feltétlenül hamis. Hanem az, hogy egyik sem magyaráz meg mindent. Radu Silaghi valóban saját elhatározásából ment a nagygyűlésre. Daniel Păcuraru valóban erős zúgásra és tankokról szóló kiáltásokra emlékezett. Ionel Dumitrescu évtizedekkel később valóban azt vallotta, hogy különleges hangtechnikai eszközt használtak. Siani-Davies pedig több egymástól független forrás alapján is úgy vélte, hogy könnygázgránátok szerepet játszhattak. Ezek a források együtt sem állnak össze egyetlen vitathatatlan történetté.

A történelmi emlékezet azonban nehezen viseli a nyitva maradó kérdéseket. A bizonytalanság helyére előbb-utóbb történet kerül. A történetben pedig rendszerint van kezdeményező, terv és cél. Egy petárda véletlenszerű; egy titkos akció értelmes. Egy pánik kaotikus; egy összeesküvés koherens. Ezért a forradalom

utóéletében a bonyolultabb, többlépcsős magyarázatok gyakran kevésbé voltak vonzóak, mint azok, amelyek egyetlen szereplőt tettek felelőssé mindenért.

A nagygyűlés maga is alkalmas volt erre, mert a felvétel olyan, mint egy nyomozás kezdőképe. Látjuk a pillanatot, amikor Ceaușescu megakad, halljuk a hangokat, majd eltűnik a kép. A néző ösztönösen tudni akarja, mi történt a kamera látómezején kívül. És minél többször nézi vissza a felvételt, annál inkább úgy érzi, hogy valahol ott kell lennie a megfejtésnek: egy arcnak, egy mozdulatnak, egy hangnak, amelyet csak eddig nem vettünk észre.

Csak hogy a történeti forrás nem bűnügyi kamera. Ugyanaz a néhány másodperc minden visszanézéskor ugyanaz marad, miközben a hozzá kapcsolódó tudás folyamatosan változik. Az 1990-es néző más történetet látott bele, mint a 2000-es, és megint mást az, aki már ismeri a későbbi ügyészégi vallomásokat. A felvétel nem változik, de a kérdések igen.

Ezt jól mutatja a „terroristák” története is. 1989 decemberében sokak számára magától értetődő volt, hogy valamilyen fegyveres ellenség támadja a forradalmat. A lövöldözés valóságos volt, a halottak

valóságosak voltak, és a katonák valós veszélyt éltek át. Később azonban egyre nehezebbé vált azonosítani azt az egységes szervezetet, amely megfelelt volna a korabeli elképzeléseknek. Az esemény ténye megmaradt, a hozzá rendelt magyarázat viszont fokozatosan bizonytalanná vált.

Ugyanez történt a forradalom halálos áldozatainak számával. Az első napokban tízezres számok keringtek, a Ceaușescu-perben pedig hatvanezer halottról beszéltek. A későbbi adatok ennél nagyságrendekkel kisebb veszteséget mutattak, de a kezdeti számoknak óriási politikai hatásuk volt. Az emberek nem a későbbi statisztikák alapján döntöttek, hanem abból, amit akkor igaznak hittek. A téves információ tehát történelmileg attól még fontos, hogy téves volt.

Ez különösen lényeges a december 21-i pánik megértésében. Nem szükséges, hogy valóban harckocsik közeledjenek ahhoz, hogy a „jönnek a tankok” kiáltás megváltoztassa a tömeg viselkedését. Nem szükséges, hogy valóban több ezer embert öljenek meg Temesváron ahhoz, hogy a több ezer halottról szóló hír félelmet és dühöt váltson ki Bukarestben. Az emberek nem a történész utólag ellenőrzött adatbázisában élnek, hanem abban a valóságban, amelyet az adott pillanatban

igaznak hisznek.

Ezért a forradalom történetéhez a tévedések is hozzátartoznak. A hamis hírek, pletykák és félreértések nem egyszerűen zajok a tiszta tények körül, amelyeket a történésznek ki kell szűrnie. Sok esetben maguk is okozói voltak az eseményeknek. Ha egy katona azt hitte, hogy terroristák támadják, akkor ennek megfelelően cselekedett, függetlenül attól, hogy később kiderült-e, valóban volt ott ellenség. Ha a nagygyűlés résztvevője azt hitte, hogy tankok közelednek, akkor futni kezdhetett akkor is, ha a hang valójában egy meghibásodott hangszóróból érkezett.

A román forradalom emlékezete ezért nem egyszerűen arról szól, mi történt, hanem arról is, mit hittek az emberek, hogy történt. A két szintet nem lehet összekeverni, de elválasztani sem mindig. Az esemény és az értelmezés már az első percben egymásba fonódott, majd az évtizedek során újabb és újabb jelentésrétegek rakódtak rá.

A Murgescu-kötet szerkesztési története önmagában is ezt a problémát mutatja. A román forradalom kutatására létrehozott intézetet már megalakulásakor azzal vádolták, hogy politikailag egyoldalú, ezért a

szerkesztők egyik célja éppen az volt, hogy olyan fórumot hozzanak létre, ahol egymással ellentétes megközelítések is megjelenhetnek. A kötetben ezért ugyanúgy helyet kapott résztvevői visszaemlékezés, historiográfiai vita, Siani-Davies munkájának ismertetése és Alex Mihai Stoenescu könyvének kritikája.

Ez a pluralitás közelebb visz a december 21-i történethez, mint bármelyik kizárólagos magyarázat. Nem azért, mert minden verzió egyformán valószínű, hanem azért, mert a bizonyítékok minősége eltérő. Van, amit több egymástól független korabeli forrás támaszt alá, van, amit csak egy késői visszaemlékezés, és van, ami évtizedek alatt legendává nőtt. A könyv feladata nem az, hogy ezeket összemossa, hanem hogy megmutassa, melyik állítás milyen talajon áll.

A sikítás története ezért valójában két történet. Az egyik 1989. december 21-én játszódott le néhány perc alatt. A másik azóta tart. Az elsőben egy tömeg elveszítette az előírt ritmust. A másodikban történészek, ügyészek, egykori katonák, forradalmárok, újságírók és politikusok próbálják újra és újra megmondani, miért történt.

A kettő közül a második talán soha nem ér véget teljesen. És éppen ezért válik fontossá, hogy a történet végén ne egy mesterséges bizonyosság álljon, hanem pontosan kijelölt határ aközött, amit tudunk, amit valószínűnek tartunk és amit csak állított valaki.

Epilógus

1978-ban Václav Havel *A hatalom nélküliek hatalma* című esszéjében egy zöldséges példáján mutatta meg, hogyan működik egy olyan rendszer, amelyben az emberek már nem feltétlenül hisznek az ideológiában, mégis fenntartják annak nyilvános rítusait. A zöldséges kirakatába kiteszi a „Világ proletárjai, egyesüljetek!” feliratot. Nem azért, mert minden reggel Marx tanításaira gondol, hanem mert ezt várják tőle, és mert a tábla hiánya feltűnőbb lenne, mint a jelenléte.

A tábla így nem meggyőződést fejez ki, hanem alkalmazkodást. Havel számára a rendszer ereje részben abból fakad, hogy mindenki részt vesz ebben a kölcsönös színjátékban. A hatalomnak nem kell minden egyes ember fejébe látnia. Elég, ha a kirakatokban ott vannak a megfelelő mondatok, a gyűléseken elhangzanak a megfelelő jelszavak, és a megfelelő pillanatban mindenki tapsol.

Tizenhárom évvel később Timur Kuran egészen más tudományos nyelven írt hasonló mechanizmusról. Azt vizsgálta, miért érte 1989 szinte teljesen váratlanul Kelet-Európa politikai rendszereinek megfigyelőit. Magyarázatában központi szerepet kapott a

preferenciahamisítás: az emberek nyilvánosan mást mondanak, mint amit magukban gondolnak, mert félnek a következményektől. Emiatt mindenki alábecsüli, hányan gondolkodnak hozzá hasonlóan.

Az ilyen rendszer kívülről stabilnak látszhat egészen addig, amíg valaki nyilvánosan meg nem töri a szabályt. Ekkor a többiek új információt kapnak. Kiderül, hogy nem feltétlenül vannak egyedül, és ez megváltoztatja saját viselkedésük kockázatát is. Egyetlen nyilvános gesztus ezért újabb gesztusokat válthat ki, míg végül olyan társadalmi lavina indul el, amelyet előző nap még senki sem mert volna megjósolni.

A Palota tér 1989. december 21-én ennek szinte tankönyvi képe lett. Tízezrek álltak zászlókkal, transzparenszekkel és Nicolae Ceaușescu portréival. A tárgyak nem feltétlenül tulajdonosaik politikai hitét fejezték ki. Az emberek nagy része azért tartotta őket, mert így kellett részt venni a nagygyűlésen. A rendszer nem azt kérdezte tőlük, mit gondolnak, hanem azt, hajlandók-e játszani a rájuk osztott szerepet. Aztán valami történt.

Lehetett robbanás, könnygázgránát, meghibásodó hangtechnika, tudatos provokáció vagy több esemény

egybeesése. A tömeg megmozdult, emberek futni kezdtek, és a transzparenszek a földre kerültek. Aki elejtette a tábláját, valószínűleg nem Havel esszéjére gondolt, és nem politikai performanszt hajtott végre. Egyszerűen menekült. A történelmi jelentés azonban függetlenedett az egyéni szándéktól.

A földön fekvő tábla azt mutatta, hogy a rituálé megszakítható. Egy másik ember látta, hogy valaki már nem tartja magasba Ceaușescu portréját, egy harmadik azt, hogy emberek elindulnak kifelé, a televízió nézője pedig azt, hogy maga Ceaușescu sem tudja, mi történik. A kölcsönös engedelmesség látszata egyszerre több helyen repedt meg.

Ezért a december 21-i pillanat jelentőségét végül nem az dönti el, hogy sikerül-e valaha azonosítani az első hang forrását. A kérdés történetileg izgalmas, és minden új bizonyítékot érdemes megvizsgálni. De még egy teljesen bizonyított válasz sem magyarázná meg önmagában, miért omlott össze másnap a rendszer. A döntő esemény nem a hang volt, hanem a reakció.

A Palota téren néhány másodpercre mindenki láthatta, hogy az előírt rend nem természeti törvény. Ceaușescu elhallgathat. A tömeg futhat. A televízió megszakíthatja

az adást. A transzparenst el lehet dobni. Egy rendszer, amely huszonnégy éven át arra épített, hogy ezek a dolgok nem történhetnek meg, hirtelen elveszítette legfontosabb előnyét: a megváltoztathatatatlanság látszatát.

Másnap már a hadsereg is megtörte saját szerepét. A katonák beszélni kezdtek a tüntetőkkel, a kordonok felbomlottak, a páncélozott járművekre civilek másztak fel, és a Központi Bizottság előtti tér többé nem Ceaușescu tere volt. A változás gyorsasága utólag szinte hihetetlennek tűnik, de éppen ez a mechanizmus lényege: ami sokáig változatlan, annak nem feltétlenül kell lassan összeomlania.

A Központi Bizottság egykori székháza ma is ott áll Bukarest központjában. A teret ma Forradalom térnek nevezik, az erkély pedig ugyanott van, ahol 1968-ban Ceaușescu pályafutásának egyik legnagyobb diadalát, 1989. december 21-én pedig politikai életének legnagyobb vereségét élte át.

Aki ma felnéz az erkélyre, már nem lát tömeget, transzparenszeket vagy portrékat. Csak egy épületet lát, előtte forgalmat és járókelőket. A helyszín hétköznapivá vált, ahogyan idővel szinte minden történelmi helyszín

hétköznapivá válik.

A felvétel azonban megmaradt. Ceaușescu beszél, aztán hirtelen elhallgat. Hallatszik valami a tömeg felől, a vezető felemeli a kezét, és néhány másodpercre nem tudja, mit kell tennie.

A kép azért maradt ilyen erős, mert nem egyszerűen egy diktátor félelmét mutatja. Azt a pillanatot mutatja, amikor egy egész rendszer rájön, hogy a közönség már nem követi a forgatókönyvet.

Utószó: Amit nem tudunk

A december 21-i nagygyűlés történetének legnagyobb csábítása az, hogy megpróbáljunk egyetlen végső megfejtést adni. A források azonban nem engedik meg ezt a bizonyosságot. Tudjuk, hogy Ceaușescu 12 óra 31 perckor beszélni kezdett, tudjuk, hogy röviddel később zavar támadt, sikítások hallatszottak, a tömeg megmozdult, az élő közvetítést pedig megszakították. Azt már nem tudjuk ugyanilyen pontossággal, mi volt az első olyan esemény, amely a reakciók láncolatát elindította. Peter Siani-Davies maga is abból indul ki, hogy a román forradalom végleges, minden részletében bizonyos története talán soha nem írható meg.

Ez nem a történeti kutatás kudarca. Vannak események, amelyeknél a fennmaradt forrásanyag egyszerűen nem teszi lehetővé, hogy valamennyi kérdésre egyforma biztonsággal válaszoljunk. A Palota téren több tízezer ember állt, de a legtöbbször sohasem adott részletes vallomást. A televízió több kamerával rögzítette az eseményt, de egyik sem azt a pontot mutatta, ahonnan a pánik elindult. A hangfelvétel megőrzött bizonyos zajokat, de a mikrofon nem képes megmondani, honnan érkeztek és mi okozta őket.

A források ráadásul nem egy időben keletkeztek. Más értéke van egy december 21-én készített televíziós felvételnek, egy néhány nappal későbbi újságírói beszámolónak, egy 1990-es kihallgatási jegyzőkönyvnek és egy 2017-ben tett tanúvallomásnak. Ez nem azt jelenti, hogy a késői visszaemlékezés szükségszerűen hamis. Azt jelenti, hogy harminc év alatt az ember nemcsak emlékezik, hanem olvas, televíziót néz, mások történeteit hallgatja, vitákban vesz részt, és saját korábbi élményének jelentését is újraértelmezi.

A történész ezért nemcsak azt kérdezi egy forrástól, mit mond, hanem azt is, mikor, kinek és milyen helyzetben mondja. Egy tábornok vallomása egyszerre lehet nagyon pontos technikai részletekben és önfelmentő saját felelősségének kérdésében. Egy tüntető hitelesen emlékezhethet arra, hogy félt és merre futott, miközben tévedhet abban, mi okozta a veszélyt. Egy televíziós felvétel pontosan megőrizheti Ceaușescu arcát, de semmit sem mond arról, mi történt száz méterrel távolabb.

A december 21-i nagygyűlés mikrohistóriája azért különösen alkalmas ennek megértésére, mert itt szinte másodpercről másodpercre megfigyelhető a kontroll elvesztése. A rendezvényt a párt szervezte, a munkásokat

állami vállalatokból hozták, a televízió állami volt, a teret a biztonsági erők védték. Ha valahol, itt elvileg minden Ceaușescu ellenőrzése alatt állt. Mégis ebben a gondosan megszervezett közegben következett be az a pillanat, amelyben először vált országosan láthatóvá, hogy a rendszer már nem képes garantálni saját rítusainak működését.

A bizonytalanság tehát nem mellékes hibája a történetnek. Maga is része annak. Azt nem tudjuk teljes bizonyossággal, mi indította el a pánikot, de éppen ez a bizonytalanság mutatja meg, mennyire gyorsan elvesztette a rendszer azt a képességét, hogy meghatározza az események jelentését. Talán ezért maradt ennyire erős a felvétel. Nem ad választ, hanem megőrzi a kérdést. Egy ember beszél az erkélyen, a tömeg egyszer csak más hangon kezd szólni, és néhány másodperc alatt megszűnik egy huszonnégy éve gondosan fenntartott bizonyosság. A kamera pedig tovább forog, éppen addig, amíg még látni lehet, hogy valami visszafordíthatatlan történt.

Kronológia

1989. december 10., Temesvár

Tőkés László a Mária téri református templomban közli híveivel, hogy december 15-re tűzték ki kilakoltatását a parókiáról, és arra kéri őket, legyenek jelen.

December 15., péntek, Temesvár

Reggel még csak néhány hívő jelenik meg Tőkés lakása körül, kisebb csoportokban sétálva. Sötétedésre nagyjából kétszázan gyűlnek össze. Este kilenc óra körül Ion Rotărescu, a municípiumi pártbizottság szervezési titkára és Petre Moț polgármester tárgyal Tőkéssel, de a tömeg nem oszlik fel. Megkezdődik a gyertyás virrasztás.

December 16., szombat, délelőtt 10 óra körül

Nicolae Ceaușescu utasítja Radu Bălant, Temes megye első titkárát, hogy állítsa helyre a rendet és hajtsa végre a kilakoltatást. Bălan halogatja a beavatkozást.

December 16., 13 óra után

A Timotei Cipariu utca környékén már több száz ember gyűlik össze. A Tőkés melletti szolidaritás társadalmi és politikai tiltakozássá alakul; megjelennek a rendszer- és Ceaușescu-ellenes jelszavak. Református magyarok mellett románok, baptisták, szerbek, diákok és

munkások is bekapcsolódnak.

December 16., délután és este

A tömeg megindul Temesvár belvárosa felé. A hatóságok mozgósítják a milíciát, a Securitate egységeit és a hadsereget; gumibotot, könnygázt és vízágyút is bevetnek. Az eredetileg egy kilakoltatás körül kialakult tiltakozás nyílt politikai lázadássá válik.

December 17., vasárnap, hajnali 4 óra körül

Tőkés Lászlót és feleségét erőszakkal elszállítják a Szilágy megyei Menyőre. A kilakoltatást végrehajtják, de az események ekkorra már teljesen elszakadtak Tőkés személyes ügyétől.

December 17., délelőtt-dél

A hadsereg erődemonstrációt tart Temesváron. A tömeg kifütyüli a katonákat. Újabb összecsapások kezdődnek a megyei pártbizottság székházánál; tüntetők egy időre behatolnak az épületbe.

December 17., délután, Bukarest

Összeül a Politikai Végrehajtó Bizottság. A fennmaradt jegyzőkönyv szerint Ceaușescu súlyosan bírálja Vasile Milea honvédelmi minisztert, Tudor Postelnicu belügyminisztert és Iulian Vlad Securitate-főnököt, amiért a fegyveres erők nem léptek fel elég keményen.

December 17., körülbelül 16.15-16.30-tól, Temesvár

Megkezdődik az éles lőszerrel történő fegyverhasználat. A Szabadság térnél és később a város több pontján tüzet nyitnak a tüntetőkre. Halottak és sebesültek maradnak az utcákon.

December 18., hétfő

Ceaușescu a temesvári vérontás ellenére hivatalos látogatásra Iránba utazik.

December 18-19. éjszakája

Megkezdődik az Operațiunea Trandafirul, a Rózsa-hadművelet. Negyvenhárom holttestet visznek el titokban a temesvári megyei kórházból Bukarestbe, hogy eltüntessék a megtorlás nyomait.

December 18., este, Temesvár

Fiatalok gyűlnek össze az ortodox katedrális lépcsőjén; a katonák itt is tüzet nyitnak.

December 19., kedd

A temesvári nagyüzemek munkásai egyre nagyobb számban beszüntetik a munkát. A hatóságok nem tudják visszakényszeríteni őket az üzemekbe. A munkásság tömeges bekapcsolódása alapvetően megváltoztatja az erőviszonyokat.

December 20., szerda

Több tízezer ember tölti meg a temesvári Opera terét. Megalakul a Román Demokratikus Front. Az Opera erkélyéről nyilvánosan megfogalmazódik Ceaușescu távozásának követelése. Constantin Dăscălescu miniszterelnök és Emil Bobu Bukarestből Temesvárra érkezik tárgyalni. A katonaság fokozatosan visszavonul a laktanyákba. A város gyakorlatilag kicsúszik a rezsim ellenőrzése alól.

December 20., délelőtt 10.30 körül, Bukarest

Befejeződik a Temesvárról odaszállított 43 holttest elhamvasztása a Cenușa krematóriumban. A hamvakat később Popești-Leordeni környékén egy csatornába öntik.

December 20., este 19 óra

A Román Televízió közvetíti Ceaușescu Iránból való hazatérése után elmondott beszédét. A vezető a temesvári eseményeket huligánok, külföldi erők és Románia szuverenitása ellen fellépő körök akciójaként mutatja be.

December 20., 22 óra után

Barbu Petrescu, a bukaresti pártbizottság első titkára és a főváros vezetője közli munkatársaival, hogy másnap nagygyűlést kell rendezni a Palota téren. A kéziratban felhasznált Silviu Curticeanu- és Ștefan

Andrei-visszaemlékezések szerint a kezdeményezés Nicolae, illetve Nicolae és Elena Ceaușescutól származott.

December 21., csütörtök, hajnali 2 óra körül

Riasztják a Hazafias Gárdák, valamint több bukaresti ipari körzet üzemeinek embereit. Megkezdődik a nagygyűlés résztvevőinek szervezése és a propagandaanyagok kiosztása.

December 21., reggel 7 óra körül

Egyes munkáscsoportokat már a Palota térre visznek, majd közlik velük, hogy a gyűlés elmarad, és visszaküldik őket. Később újra mozgósítják őket. Ez a kapkodás a kézirat egyik fontos részlete.

December 21., körülbelül 8.30

Ceaușescu újra egyeztet Barbu Petrescuval arról, meg lehet-e tartani a rendezvényt.

December 21., 10 óra után

Véglegessé válik, hogy a nagygyűlést megtartják. Tízezreket szállítanak ismét a központba.

December 21., 10.30 körül

Ceaușescu összehívja a Politikai Végrehajtó Bizottságot és ismerteti azokat a szociális intézkedéseket, amelyeket a téren kíván bejelenteni.

December 21., dél körül

Megkezdődik a Palota téri nagygyűlés. A Ceaușescu beszéde előtti felszólalók elítélik a temesvári eseményeket és hűséget fogadnak a rendszernek.

December 21., 12.31

Ceaușescu a mikrofonhoz lép. Alig mond el néhány mondatot, amikor a tömegben zavar támad, éles sikítások és különbözőképpen leírt zajok hallatszanak. A televízió és a rádió élő közvetítését megszakítják. A kamera előtte rögzíti Ceaușescu döbbent reakcióját. A zavar közvetlen kiváltó oka nem tisztázott.

December 21., körülbelül 12.31-12.36

Ceaușescu az „Alo! Alo!” kiáltásokkal próbálja megállítani a zűrzavart, Elena Ceaușescu csendre inti a tömeget. A „provokáció” szó is elhangzik, de a rendelkezésre álló források alapján nem teljesen bizonyos, pontosan ki és melyik pillanatban mondja.

December 21., röviddel ezután

Ceaușescu folytatja a beszédet. Béremelést és különböző szociális juttatások növelését jelenti be, majd visszatér a Temesvárt külföldi összeesküvésként értelmező retorikához. A nagygyűlés befejeződik, a résztvevők jelentős része gyorsan elhagyja a teret.

December 21., 13 és 14 óra között

A nagygyűlés résztvevőinek egy része és más bukarestiek újra gyülekeznek a belváros különböző pontjain: az Egyetem téren, az Intercontinentalnál, a Római téren és másutt. A szervezett állami nagygyűlésből spontán rendszerellenes tüntetés lesz.

December 21., körülbelül 13.30

Paul Cozighian visszaemlékezése szerint az Intercontinental közelében egy nő elkiáltja magát: „Le Ceaușescuval!”, és a tömeg átveszi a jelszót.

December 21., 14 órától

Katonai egységek, harckocsik és páncélozott szállítók jelennek meg a belvárosban. Megkezdődnek a letartóztatások.

December 21., körülbelül 16.30

Egy löszert szállító katonai teherautót feltartóztat a tömeg. A sofőrt egy téglát eltalálja, elveszíti uralmát a jármű fölött; a teherautó embereket gázol el. A kéziratban használt adatok szerint hét ember meghal, öten megsebesülnek, majd a kialakuló pánikban katonák parancs nélkül tüzet nyitnak, ami további halottakat és sebesülteket követel.

December 21., 17 óra körül

Elkezdik felépíteni az Intercontinental előtti barikádot.

December 21., 18 óra

Ceaușescu országos telekonferenciát tart a párt-, állami és fegyveres vezetőkkel. A történeteket továbbra is szervezett, külföldről támogatott destabilizációként értelmezi, és általános mozgósítást követel.

December 21., körülbelül 21 óra

Ceaușescu újabb értekezletet tart a Központi Bizottságban, és súlyosan bírálja a belügyi és katonai vezetőket. Mileát személyesen az utcai műveletek irányítására küldi.

December 21., késő este

Vízagyú, könnygáz, katonai járművek és éles lőszer segítségével támadják a belvárosi tiltakozókat. Körülbelül 23 óra táján harckocsikkal felszámolják az Egyetem tér-Intercontinental környékének barikádját.

December 21-ről 22-re virradó éjszaka

A kéziratban idézett katonai ügyészségi összesítés szerint 48 ember hal meg: 39-et lelőnek az Egyetem tér és az Intercontinental környékén, kilencen balesetben veszítik életüket; 463 ember megsebesül. 698 embert őrizetbe vesznek, reggelig pedig összesen 1245 letartóztatás történik, közülük 670 embert Jilavára visznek.

December 22., péntek, hajnali 3 óra után

Köztisztasági brigádok eltakarítják a belvárosi összecsapások nyomait, lemossák a vért, eltávolítják a barikád maradványait és lefestik a rendszerellenes feliratokat.

December 22., hajnali 4.30 körül

Constantin Ivanovici az Electroaparataj munkásszállóján arra próbálja rávenni társait, hogy reggel induljanak a városközpontba. Más túlélők hasonlóan viszik szét a hírt a munkásnegyedekben.

December 22., 6.30 körül

Ceaușescu értesül arról, hogy munkások oszlopai indulnak a központ felé. A kéziratban szereplő forrás szerint azt mondja, hogy ha a metróban vannak, könnygázzal kell fellépni ellenük.

December 22., 7 órától

Pantelimon, Militari, Grivița, Berceni, Pipera és más munkásnegyedek felől tízezres oszlopok indulnak a Központi Bizottság felé. A rendfenntartók egyre több helyen beszélni kezdenek a tüntetőkkel ahelyett, hogy erőszakkal fellépnének.

December 22., 8 óra körül

Ceaușescu szűk körű vezetői értekezletet tart. Hevesen támadja Mileát, és további katonai erőket,

harckocsikat követel Bukarestbe.

December 22., 9 óra körül

A Securitate egyes egységei megkezdik a kivonulást a Központi Bizottság közvetlen biztosításából. A hadsereg és a tömeg között egyre gyakoribb a fraternizálás.

December 22., körülbelül 9.15-9.30

Vasile Milea honvédelmi miniszter pisztolylövéstől súlyosan megsebesül a Központi Bizottság épületében. A kéziratban felhasznált vallomások és a parlamenti vizsgálat szerint saját kezével lőtte meg magát; még életben szállítják kórházba. Halála körül már akkor és később is vita bontakozik ki.

December 22., 10 óra

Összeül a Politikai Végrehajtó Bizottság. Ceaușescu kijelenti, hogy munkásokra nem lehet lőni, ugyanakkor fenntartja a fegyveres önvédelem lehetőségét azokkal szemben, akik katonákat próbálnak lefegyverezni.

December 22., 10.50 körül

A rádió és a televízió kihirdeti az országos rendkívüli állapotot és közli Milea halálát, árulóként állítva be a honvédelmi minisztert. A közlemény tovább gyorsítja a rezsim összeomlását.

December 22., késő délelőtt

Ceauşescu ismét megpróbál beszélni a Központi Bizottság erkélyéről, de a tömeg már nem hallgat rá. A tüntetők behatolnak az épületbe.

December 22., 12.09

A kézirat által követett rekonstrukció szerint a Ceauşescu házaspárt szállító Dauphin helikopter felszáll a Központi Bizottság épületének tetejéről. A fedélzeten Nicolae és Elena Ceauşescu mellett Emil Bobu, Manea Mănescu, a személyzet és két testőr utazik.

December 22., körülbelül 12.20

A helikopter leszáll a snagovi elnöki rezidencián.

December 22., 12.47

A gép ismét felszáll. Emil Bobu és Manea Mănescu már nem utazik tovább a házaspárral.

December 22., 12.55

A Román Televízióban megjelennek a forradalmárok. Ion Caramitru bemutatja Mircea Dinescut, aki bejelenti, hogy a diktátor elmenekült.

December 22., 13.09

Vasile Maluţan pilóta leszáll a helikopterrel Titu közelében, Sălcuţa térségében. Nicolae és Elena Ceauşescu ezután gépkocsikkal folytatja útját.

December 22., délután

A házaspár Nicolae Deca orvos autójába kerül. Ceaușescu államcsínyről beszél, és Târgoviște környékén próbál támogatást találni. Több járműváltás után a városba kerülnek.

December 22., körülbelül 14 óra után

A Ceaușescu házaspár eljut a târgoviștei Növényvédelmi Intézethez, később a helyi fegyveres szervek veszik át őket.

December 22., 14.30 körül, Bukarest

Ion Iliescu megjelenik a Román Televízióban, és bejelenti egy nemzeti megmentési testület létrehozásának tervét.

December 22., délután-este

Nicolae és Elena Ceaușescu az UM 01417 târgoviștei katonai egység őrizetébe kerül. Ezzel véget ér több mint hatórás menekülésük.

December 22., 23.25

Ion Iliescu felolvassa a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának kiáltványát. A dokumentum kimondja az egypártrendszer megszűnését.

December 22. estétől

Bukarestben és az ország több városában újabb, immár a „terroristáknak” tulajdonított lövöldözés

kezdődik. Ez a forradalom legzavarosabb és egyik legvéresebb szakasza. A források alapján nem állítható, hogy egyetlen, egységesen irányított „terrorista hadsereg” valamennyi tűzharc mögött azonosítható lett volna.

December 23., szombat

Nicolae és Elena Ceaușescu továbbra is a târgoviștei laktanyában van. Az országban folytatódnak a „terroristák” elleni harcok, téves riasztások, baráti tűzzel járó összecsapások és fegyveres incidensek. A Ceaușescu menekülése utáni időszakban több áldozat esik, mint december 22. délig. A kéziratban használt összesítés szerint december 22. és 25. között 715 ember hal meg.

December 24., vasárnap

A Ceaușescu házaspárt továbbra is Târgovișten őrzik. Ion Iliescu aláírásával rendelet születik egy rendkívüli katonai törvényszék létrehozásáról. A per megszervezésével Victor Ionel tábornokot bízzák meg.

December 25., hétfő, reggel

Boteniben ejtőernyős katonákat választanak ki egy „nulla fokozatú” küldetéshez. Az induláskor még nem valamennyien tudják, hogy a Ceaușescu házaspár kivégzésének végrehajtására viszik őket.

December 25., 13.20

Megkezdődik Nicolae és Elena Ceaușescu rendkívüli katonai pere az UM 01417-es târgoviștei laktanyában. A bíróság elnöke Gică Popa ezredes, a vádat Dan Voinea katonai ügyész képviseli, a kirendelt védők Constantin Lucescu és Nicolae Teodorescu. Ceaușescu nem ismeri el a bíróság joghatóságát, és azt állítja, hogy csak a Nagy Nemzetgyűlés előtt vonható felelősségre.

December 25., délután

A rövid tárgyalás végén a törvényszék halálra ítéli Nicolae és Elena Ceaușescut. Az ítéletet röviddel később a laktanya udvarán végrehajtják. A házaspár halálával lezárul a román kommunista diktatúra vezetőinek története, de a forradalom politikai és jogi vitái csak ekkor kezdődnek.

Névjegyzék

Nicolae Ceaușescu (1918-1989)

Románia kommunista vezetője 1965-től, 1974-től köztársasági elnök. A december 21-i nagygyűlés főszereplője. December 22-én elmenekült Bukarestből, 25-én Elena Ceaușescuval együtt kivégezték.

Elena Ceaușescu (1916-1989)

Nicolae Ceaușescu felesége, a román párt- és állami vezetés egyik legbefolyásosabb tagja. Férjével együtt menekült el Bukarestből és állt a târgoviștei katonai bíróság előtt.

Tőkés László

Temesvári református lelkész. Kilakoltatásának megakadályozására kezdődött december 15-én az a tiltakozás, amely rövid idő alatt általános rendszerellenes felkeléssé vált.

Vasile Milea (1927-1989)

Románia honvédelmi minisztere. December 21-én a hadsereg bukaresti fellépésének egyik irányítója. December 22-én lőtt sebet kapott és meghalt; halálát hivatalosan öngyilkosságnak minősítették.

Victor Atanasie Stănculescu (1928-2016)

Tábornok, Milea halála után döntő szerephez jutott a hadsereg irányításában. A csapatok visszavonása és később a Ceașescu-per megszervezése körül is kulcsszerepet játszott.

Tudor Postelnicu (1931-2017)

Belügyminiszter 1987 és 1989 között. A decemberi válság idején a belügyi erők egyik legfontosabb politikai vezetője.

Ion Iliescu (1930-)

Korábbi kommunista vezető, aki Ceașescu bukása után a Nemzeti Megmentési Front meghatározó alakjaként került hatalomra.

Silviu Brucan (1916-2006)

Egykori kommunista politikus és diplomata, Ceașescu későbbi kritikusa, majd a Nemzeti Megmentési Front egyik befolyásos szereplője.

Gelu Voican Voiculescu (1941-)

Az új hatalom egyik vezető személyisége, részt vett a Ceașescu-per megszervezésében és jelen volt Târgoviștén.

Virgil Măgureanu (1941-2025)

1989 után a Román Hírszerző Szolgálat első igazgatója. Részt vett a Ceașescu-per körüli

eseményekben, és később a forradalomról szóló viták egyik szereplője lett.

Gică Popa (1937-1990)

A Ceaușescu házaspár felett ítélező rendkívüli katonai törvényszék elnöke. 1990 márciusában öngyilkosságot követett el.

Dan Voinea

Katonai ügyész, a Ceaușescu-per fővádolója. Később maga is bírálta a tárgyalás gyorsaságát és körülményeit.

Nicolae Teodorescu

A Ceaușescu házaspár egyik kirendelt védője. A tárgyaláson nem valódi védelemként, hanem inkább a váddal egyetértő szereplőként lépett fel.

Constantin Lucescu

A másik kirendelt védő. Szintén nyíltan elítélte saját ügyfeleit a tárgyalás során.

Andrei Kemenici

A târgoviștei katonai egység parancsnoka, ahol a Ceaușescu házaspárt december 22-25. között őrizték.

Vasile Maluțan

A Ceaușescu házaspárt Bukarestből elszállító helikopter pilótája. Vallomása a menekülés útvonalának egyik legfontosabb forrása.

Barbu Petrescu (1932-2014)

Bukarest főpolgármestere és pártvezetője, aki december 21-én a nagygyűlésen felkérte Ceaușescut beszéde megtartására.

Radu Silaghi

Huszonöt éves bukaresti munkás 1989-ben, temesvári családi háttérrel. Saját elhatározásából vett részt a december 21-i tiltakozásban; Bogdan Murgescuval készült részletes interjúja fontos résztvevői forrás.

Daniel Păcuraru

Huszonkét éves Energoreparații-munkás volt 1989-ben. Gyárából szervezetteren vitték a nagygyűlésre. Vallomása részletesen leírja a zúgást, a „jönnek a tankok” kiáltásokat és a tömeg pánikját.

Paul Cozighian

Huszonhét éves filmrendező-hallgató volt 1989 decemberében. Videokamerájával rögzítette a televíziós közvetítés egy részét, majd kiment az utcára, és az Intercontinental környékén filmezte a tiltakozást.

Dana Badea

Húszéves laboráns, aki december 21-én az Egyetem tér környéki tüntetés résztvevője volt. Visszaemlékezése a tüntetők közötti spontán összetartás fontos forrása.

Ionel Dumitrescu

Mérnök ezredes, 1989-ben az UM 02348 katonai egység tisztje. 2017-es vallomásában azt állította, hogy a nagygyűlésen különleges hangerősítő járműveket alkalmaztak, és az egyikből pánikkeltő hangot sugároztak. Az állítás jelentős, de dokumentumokkal nem sikerült egyértelműen alátámasztani.

Alexandru Grumaz

Katonatiszt, Dumitrescu vallomása szerint a december 21-én a térre vezényelt különleges hangtechnikai járművek parancsnoka.

Toni Grecu

1989-ben mérnök a bukaresti Számítógépgyárban, később ismert színész és humorista. A nagygyűlés résztvevőjeként arra emlékezett, hogy a hangszórókból érkező lelkes jelszavak nem feleltek meg a körülötte álló tömeg valós viselkedésének.

Ilie Ciurescu

A Román Televízió munkatársa, aki a december 21-i közvetítésben vett részt. Visszaemlékezése fontos a zavar és az adás megszakadásának technikai történetéhez.

Viorel Neagoe

A Román Televízió egyik közvetítőkocsijának vezetője. A nagygyűlés televíziós rögzítésének egyik tanúja.

Viorel Lăzărescu

Az Agerpres fotóriportere, aki a Központi Bizottság közeléből fényképezte a december 21-i tömeget.

Leon Nica

A forradalom után azok közé tartozott, akik azt állították, hogy szerepük volt a nagygyűlés rendszerellenes jelszavainak elindításában. Az ilyen utólagos elsőbbségi állításokat a források nem teszik teljesen bizonyossá.

Nyikolaj Morozov

A TASS bukaresti tudósítója, aki részletesen beszámolt a december 21-i nagygyűlés előkészítésének kapkodásáról és a fővárosban tapasztalt eseményekről.

Mihail Gorbacsov (1931-2022)

A Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára. Reformpolitikája és a kelet-európai szovjet beavatkozás feladásának folyamata alapvetően megváltoztatta azt a nemzetközi környezetet, amelyben Ceaușescu rendszere összeomlott.

Václav Havel (1936-2011)

Cseh drámaíró és ellenzéki, 1989 végétől Csehszlovákia elnöke. A hatalom nélküliek hatalma című esszéjének „zöldséges” példája a könyv epilógusában a nyilvános engedelmesség mechanizmusának

magyarázatául szolgál.

Timur Kuran

Közgazdász és társadalomtudós. A preferenciahamisítás elméletével magyarázta, hogyan maradhatnak sokáig látszólag stabilak olyan politikai rendszerek, amelyekkel valójában a lakosság jelentős része elégedetlen, és miért omlhatnak össze aztán rendkívül gyorsan.

Források és szakirodalom

A kézirat elkészítéséhez felhasznált legfontosabb munkák:

Peter Siani-Davies: The Romanian Revolution of December 1989. Cornell University Press, Ithaca-London, 2005. A könyv a forradalom egészének egyik legátfogóbb feldolgozása. Különösen fontos a december 21-i nagygyűlés, a bukaresti utcai harcok, a hadsereg magatartása, Ceaușescu menekülése és a „terroristák” problémájának rekonstruálásában. Maga a szerző is hangsúlyozza, hogy az események teljesen végleges története aligha írható meg, ezért egymással versengő magyarázatokat vizsgál.

Bogdan Murgescu szerk.: Revoluția română din decembrie 1989: istorie și memorie. Polirom, 2007. Tanulmányokat, dokumentumokat, vitákat és résztvevői visszaemlékezéseket tartalmaz. A kézirat szempontjából különösen értékes Radu Silaghi december 21-22-i emlékezése, valamint a forradalom historiográfiájáról szóló viták. A kötet tudatosan több, egymástól eltérő értelmezést állított egymás mellé.

Alex Mihai Stoenescu: *Interviuri după revoluție – mărturii senzaționale despre evenimentele din decembrie 1989*. Orizonturi, 2016. Résztvevőkkel készített interjúk gyűjteménye. A könyvhöz különösen Daniel Păcuraru beszámolója volt fontos, aki a december 21-i nagygyűlésen és később az Egyetem tér környékén is jelen volt.

Alex Mihai Stoenescu: *Istoria loviturilor de stat în România, IV. kötet – Revoluția din decembrie 1989*. A román forradalom egyik legterjedelmesebb, ugyanakkor erősen vitatott feldolgozása. Értékét elsősorban az összegyűjtött tanúvallomások és dokumentumok adják; értelmezéseit minden esetben más forrásokkal szükséges összevetni.

Dennis Deletant: *Ceaușescu and the Securitate*. A Ceaușescu-rendszer politikai ellenőrzésének és a Securitate működésének alapvető feldolgozása. Különösen hasznos a diktatúra utolsó éveinek, az ellenzék elnyomásának és az állambiztonság tényleges súlyának megértéséhez.

Marius Mioc: *Istoricii și revoluția din 1989: Minciuni, falsificări, manipulări*. Mioc a temesvári forradalom résztvevőjeként és későbbi kutatójaként elsősorban a

forradalomról született állítások, legendák és pontatlanságok kritikájával foglalkozik. Különösen fontos ellenpont azoknál az elméleteknél, amelyek egyetlen titkos műveletre vezetik vissza az eseményeket.

A Román Televízió 1989. december 21-i élő közvetítése és az abból fennmaradt, illetve később nyilvánosságra került felvételek. A nagygyűlés megszakadásának elsődleges vizuális forrásai.

A december 21-i nagygyűlés hivatalos televíziós hangfelvétele. A sikítás, a tömegzaj, Ceaușescu reakciója és a közvetítés megszakadásának időrendje szempontjából alapvető forrás.

A Ceaușescu-per videofelvétele és jegyzőkönyve. A tárgyalás menetére, a vádpontokra, Ceaușescu védekezésére és a bíróság érvelésére vonatkozó elsődleges forrás.

A román szenátusi vizsgálóbizottság által összegyűjtött vallomások és dokumentumok. Különösen fontosak a hadsereg december 21-22-i mozgásának, Milea halálának és az egységek visszavonásának rekonstruálásához.

A román katonai ügyészség későbbi vizsgálati anyagai és vádiratai. Ezek között szerepel Ionel Dumitrescu vallomása a december 21-én alkalmazott különleges hangtechnikai eszközökről. Az állítás fontos, de önmagában nem tekinthető bizonyított magyarázatnak.

Korabeli román és külföldi sajtóanyagok, többek között a Scînteia, România Liberă, Adevărul, valamint nyugati lapok és hírügynökségek beszámolói.

A Szabad Európa Rádió, a BBC és más külföldi rádióadók korabeli jelentései. Jelentőségük nemcsak forrásértékükben áll, hanem abban is, hogy 1989 decemberében ezekből jutott el a temesvári események híre sok román állampolgárhoz.

Egy beszéd, amely nem úgy végződött, ahogy a rendszer tervezte.

1989. december 21-én, csütörtökön, néhány perccel fél egy után Nicolae Ceaușescu kilépett a bukaresti Palota erkélyére, hogy a főváros dolgozóinak hűségét mutassa be a világnak. A beszéd 12 óra 31 perckor kezdődött, és alig néhány bevezető mondat hangzott el, amikor a térben zavar támadt. Kiáltások, füttyök, sikolyok és megmagyarázhatatlan zaj keveredett a tömegben. A televízió élő közvetítését megszakították – túl későn. A kamera addigra már megmutatta a főtitkár döbbent arcát.

De mi okozta a zavart? Petárda robbant? Könnygázgránátot lőttek ki? A Securitate avatkozott közbe? A hadsereg pszichológiai hadviselési eszközeit vetették be? Vagy mindezek közül egyik sem történt úgy, ahogyan később elmesélték?

A Sikítás a Palota téren a legújabb kutatások, tanúvallomások és korabeli dokumentumok alapján rekonstruálja Ceaușescu utolsó beszédének történetét – és azt a néhány másodpercet, amelyben egy látszólag szilárd rendszer megingott.

A kötet nemcsak azt vizsgálja, mi történt a téren, hanem azt is, miért volt elég néhány pillanat ahhoz, hogy egy évtizedek óta működő politikai szertartás széthulljon, és hogyan indult el innen a román forradalom, amely néhány nap alatt véget vetett a Ceaușescu-házaspár husznégy éves uralmának.

ISBN 978-963-000000-0

9 789630 000000 >